

Έλληνες στη σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία: μειονότητα που εξαφανίστηκε;¹

Kateřina Králová

Κατά το παρελθόν στόχος των μετακινήσεων ελληνικών πληθυσμών υπήρξαν πολλές χώρες σχεδόν σε όλο τον κόσμο. Η ελληνική διασπορά συμπεριλαμβάνει σήμερα πολυάριθμες κοινότητες Ελλήνων μεταναστών και των απογόνων τους, οι οποίοι ακόμα και μετά από αρκετές γενιές εξακολουθούν σε σημαντικό βαθμό να ταυτίζονται με την Ελλάδα. Αιτία των μετακινήσεων κατά τη σύγχρονη εποχή ήταν κυρίως οι πολεμικές συγκρούσεις και οι οικονομικές κρίσεις. Ιστορικά, τα αίτια των μετακινήσεων Ελλήνων εκτός των νοτίων περιοχών της Βαλκανικής Χερσονήσου πρέπει να αναζητηθούν ήδη στην αρχαιότητα. Εάν θέλουμε να εξετάσουμε την ελληνική παρουσία στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας, δεν μπορούμε να αποφύγουμε μια σύντομη ιστορική αναδρομή. Επιπλέον, ακριβώς στις περιοχές της Κροατίας και της Σερβίας οι ελληνικές κοινότητες γνώρισαν τη μεγαλύτερη άνθισή τους περίπου πριν από δύο αιώνες. Με τη λήξη του 19^{ου} αιώνα η παρουσία αυτή πρακτικά έλαβε τέλος. Με τους βαλκανικούς πολέμους, το τέλος των αυτοκρατοριών και τα νέα εθνικά και γεωπολιτικά σύνορα της Ευρώπης μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου εισήλθαν τα βαλκανικά έθνη, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων, σε μια νέα εποχή εθνικής χειραφέτησης, συχνά συνδεδεμένης με αφομοιωτικές προσπάθειες έναντι των μειονοτήτων καθώς και φιλοδοξίες επίτευξης μιας πλήρους εθνικής ομογενοποίησης. Ωστόσο ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έθεσε πάλι σε κίνηση νέα κύματα προσφύγων.

Οι λόγοι της μετακίνησής τους ήταν συχνά οικονομικοί, συνοδευόμενοι κυρίως από το φόβο της καταδίωξης για λόγους ρατσιστικούς, ιδεολογικούς ή θρησκευτικούς. Η τάση αυτή ενισχύθηκε στην Ελλάδα την περίοδο 1944–1949 από τον Εμφύλιο Πόλεμο. Τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα διάβηκαν την περίοδο της δεκαετίας του '40 χιλιάδες Έλληνες πολίτες, οι οποίοι ως ένα βαθμό επανίδρυσαν την πρακτικά εξαφανισμένη ελληνική κοινότητα. Το κύμα των νεοεισερχόμενων προσφύγων από την Ελλάδα ανακόπηκε μόνο μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν (1948). Ορισμένοι εξ αυτών αναχώρησαν λίγο μετά από τη Γιουγκοσλαβία, ενώ άλλοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα σ' αυτή. Οι τύχες τους αναμφίβολα επηρεάστηκαν από τον Ψυχρό Πόλεμο. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι ακριβώς η διαδικασία εγκλιματισμού αυτών των προσφύγων στη Γιουγκοσλαβία και η συμπεριφορά του Βελιγραδίου έναντι τους. Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι μέχρι σήμερα ελάχιστες σοβαρές ιστορικές μελέτες έχουν ερευνήσει το θέμα της συνέχειας, ή ενδεχομένως της ασυνέχειας,

1 Το παρόν κείμενο γράφτηκε αρχικά στην τσεχική γλώσσα και συμπεριλήφθηκε στη μονογραφία των συγγραφέων Jiří Kocián, Kateřina Králová, Kamil Píkal, *Etnické menšiny v Titově Jugoslávii* (Οι εθνικές μειονότητες στη Γιουγκοσλαβία του Τίτο), η οποία εκδίδεται το 2013 από το εκδοτικό Flavia Viera. Στα ελληνικά μεταφράστηκε από τον Κωνσταντίνο Τσίβο.

της ελληνικής διασποράς στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας.² Το παρόν κείμενο επιχειρεί να συνδέσει τα διαφορετικά στάδια της ιστορικής της πορείας επικεντρώνοντας στο θέμα της ελληνικής παρουσίας στη σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία σε όλο το εύρος της, εξετάζοντας κυρίως τις επιπτώσεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου.

Οι αρχές της ελληνικής παρουσίας στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας

Οι Έλληνες από τις αρχές της νεώτερης ιστορίας άρχισαν να εγκαθίστανται σε συγκεκριμένες σερβικές περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας, κυρίως στη Νίσσα (Νις), στο Κραγκούγιεβατς, στο Κρούσεβατς, στο Βάλιεβο, στο Ποζάρεβατς, στο Σμεντέρεβο, στο Σάμπατς και φυσικά στο Βελιγράδι. Στα εδάφη που βρίσκονταν υπό αυστριακό έλεγχο εγκαταστάθηκαν κυρίως στο Σεμλίνο (σερβικά Ζέμου), στη Μιτροβίτσα, στο Βούκοβαρ, στο Κάρλοβιτς, στο Σρεμ, στο Πάντσεβο ή στο Βέρσατς και στις χροατικές πόλεις Σλαβόνσκι Μπροντ, Όσιγιεκ καθώς και στο Ζάγκρεμπ. Οι Έλληνες που εγκαθίσταντο σε περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας προέρχονταν κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία και σε μικρότερο βαθμό από την Ήπειρο, τη Θράκη και τη Θεσσαλία. Στο Βελιγράδι, που αποτελούσε την έδρα του ομώνυμου πασαλικιού, εγκαταστάθηκαν εύρωστες παροικίες Θεσσαλονικιών, Αδριανοπολιτών και Γιαννιωτών. Τα άλλοτε σερβικά εδάφη πέρασαν το 1521 υπό τον έλεγχο των Οθωμανών.³

Όπως αναφέρει ο Ιωάννης Παπανδριανός, Έλληνας ιστορικός που ειδικεύεται στην αρχική ελληνική εγκατάσταση στη Γιουγκοσλαβία, οι ελληνικές παροικίες αυξάνονταν αριθμητικά μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Παράδειγμα το 1764 στο Σεμλίνο ζούσαν περί τους 200–250 Έλληνες, το 1816 ζούσαν περίπου 800 άτομα ελληνικής καταγωγής, ενώ το 1823 η ελληνική κοινότητα αριθμούσε περί τα 1.000 μέλη. Μετά το 1840 αρχίζουν τα μέλη της κοινότητας σταδιακά να μειώνονται. Στο Σεμλίνο κατά το δεύτερο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα ορισμένοι Έλληνες και Βλάχοι αναφέρονται σε υψηλόβαθμα πόστα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.⁴

Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της μελλοντικής Γιουγκοσλαβίας ασχολούνταν ως επί το πλείστον με το εμπόριο. Τις περισσότερες φορές έπαιζαν το ρόλο του μεσάζο-

2 Στο επίκεντρο της έρευνας τις τελευταίες δεκαετίες βρέθηκε κυρίως η πολιτική προσφυγιά που συνδέεται με τον Εμφύλιο Πόλεμο. Δεν υπάρχει όμως κανένα βιβλίο που να είναι αφιερωμένο στην πολιτική προσφυγιά, στα παιδιά πρόσφυγες και στη σταβόφωνη μειονότητα, άλλως τους Σλαβομακεδόνες. Ορισμένες έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση είναι ωστόσο βασικές: Μιχαηλίδης Ι. 2001. Ανθρωπισμός και πολιτική: τα «παιδιά του Παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948–1954. *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 12–13, 209–220. Λαγάνη Ει. 1996. *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1949–1953. Μια κριτική προσέγγιση*. Αθήνα. Ristović M. 2006. *Το πείραμα Μπούλλες: «Η Ελληνική Δημοκρατία» στην Γιουγκοσλαβία 1945–1949*. Θεσσαλονίκη. Ristović M. 2000. *Long Journey Home, Greek Refugee Children in Yugoslavia 1948–1960*. Thessaloniki. Από τις παλαιότερες μελέτες Kofos E. 1964. *Nationalism and Communism in Macedonia*. Thessaloniki. Iatrides J. O. 1968. *Balkan triangle. Birth and decline of an alliance across ideological boundaries*. Paris.

3 Παπανδριανός (1993: 23–28).

4 Ας σημειωθεί ότι η ελληνική ιστοριογραφία και ο ελληνικός πολιτικός λόγος συμπεριλαμβάνει στην ελληνική διασπορά και τους Βλάχους, τους οποίους όμως ως ξεχωριστό έθνος διεκδικεί και η Ρουμανία. Βλ. Παπανδριανός (1993: 48, 140–148), επίσης Οι *Ελληνικές παροικίες στις πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες* [online].

ντα μεταξύ της αυτοκρατορίας των Αψβούργων και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Άλλη μια ομάδα αποτελούσαν οι τραπεζίτες και οι χρηματιστές. Οι Έλληνες ήταν ιδιοκτήτες τραπεζικών οίκων στο Βελιγράδι, στο Ζάγκρεμπ και στο Σεμλίνο. Ένας σημαντικός τομέας δραστηριοποίησης των Ελλήνων υπήρξε επίσης το χονδρεμπόριο ζώων. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί η ελληνική παρουσία στο μικρεμπόριο και στις βιοτεχνίες, ειδικά σε κλωστοϋφαντουργίες, χασάπικα, μπαχαρικά, μελισσοουργία και σιδεράδικα. Οι Έλληνες δραστηριοποιούνταν επίσης στους τομείς της φιλοξενίας και της γαστρονομίας. Το 19^ο αιώνα ορισμένοι Έλληνες εξελίχθηκαν σε πετυχημένους βιομηχάνους.⁵

Η θρησκευτική ζωή των Ελλήνων συνδεόταν στενά με τη ζωή των άλλων ορθοδόξων παροικιών στη συγκεκριμένη περιοχή. Οι ορθόδοξοι που ζούσαν βορείως του ποταμού Σάβου υπάγονταν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Καρλοβικίων, ενώ εκείνοι που ζούσαν στις νοτιότερες περιοχές υπάγονταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Από τη στιγμή που οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας προσπάθησαν να αποκτήσουν άδεια να τελούν τη λειτουργία στην ελληνική γλώσσα και να οικοδομήσουν τους δικούς τους ναούς. Ο πρώτος ιδρύθηκε στο Σεμλίνο το 1745 και ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο. Οι Έλληνες έκτισαν δικούς τους ναούς και στο Βέρσατς, στο Σμεντέρεβο και στη Ρούμα, ενώ στο Τζάκοβο και στο Βελιγράδι οι Έλληνες εκκλησιάζονταν στους ίδιους ναούς με τους Σέρβους ορθοδόξους, η λειτουργία όμως γινόταν στα ελληνικά.⁶ Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα καταγράφονται συγκρούσεις μεταξύ ορθοδόξων Ελλήνων και Σέρβων, οι οποίοι ανταγωνίζονταν μεταξύ τους τόσο στα πλαίσια του εκκλησιασμού όσο και στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες.⁷

Οι Έλληνες από νωρίς μερίμνησαν ώστε στο πλαίσιο των παροικιών τους να λειτουργήσουν ελληνικά σχολεία. Μετά από μια διένεξη μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων ιδρύθηκε στο Σεμλίνο το ελληνικό σχολείο *Ελληνομουσείο*, το οποίο διαιρούνταν σε τρεις κύκλους: στον πρώτο οι μαθητές διδάσκονταν ανάγνωση, στο δεύτερο γραμματική, ενώ στον τρίτο οι μαθητές ολοκλήρωναν τις σπουδές τους διδασκόμενοι μεταξύ άλλων και ρητορική. Το 1802 το σχολείο είχε 88 μαθητές και η φήμη του σύντομα άρχισε να προσελκύει εκτός από Έλληνες επίσης Σέρβους και Ούγγρους από το Σεμλίνο και τη γύρω περιοχή. Άλλα ελληνικά σχολεία ιδρύθηκαν στο Ζάγκρεμπ, στο Βέρσατς, στο Νεγκότιν, στο Σάμπατς, στο Σμεντέρεβο και στο Βελιγράδι. Είναι απαραίτητο να αναφερθεί επίσης το σημαντικό πνευματικό και κυρίως μεταφραστικό έργο στο οποίο συνέβαλαν οι δάσκαλοι του σχολείου του Σεμλίνου, Δημήτριος Δάρβαρης και Γεώργιος Ζαχαριάδης.⁸ Ο πρώτος ιστορικός που ασχολήθηκε με τη σερβική εξέγερση του 1804 ήταν ο Έλληνας λόγιος του Σεμλίνου, Τριαντάφυλλος Δούκας. Το έργο του *Σλαβο-σερβική ιστορία*, γραμμένο στα γαλλικά, εκδόθηκε στη Βουδαπέστη το 1807.⁹

5 Παπανδριανός (1993: 57–101).

6 *Οι Ελληνικές παροικίες στις πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες* [online].

7 Παπανδριανός (1993: 102–109).

8 Stojanović (1996: 263).

9 Bataković (2006: 127).

Πέρα από το πασαλίκι του Βελιγραδίου μια εύρωστη ελληνική παροικία, που αριθμούσε σχεδόν 400.000 άτομα, ζούσε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο βιλαέτι του Μοναστηρίου,¹⁰ ειδικά στη σημερινή Μπίτολα (Μοναστήρι), αλλά και στη Σπρωμνίτσα, στη Γευγελή και στο Κρούσεβο. Τα στοιχεία εκείνης της περιόδου δεν είναι ακριβή. Ένας από τους λόγους που αναφέρονται σχετίζεται με το γεγονός ότι η ελληνική ταυτότητα εκείνη την περίοδο συμβάδιζε με μια υψηλή θέση στην κοινωνία.¹¹

Η ελληνική παροικία στο Μοναστήρι αναπτυσσόταν πολύπλευρα. Υπήρχαν ενορίες, σχολεία, τυπογραφεία και πολιτιστικοί σύλλογοι. Λειτουργούσε ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου και άλλοι ναοί που ανήκαν στην ελληνική παροικία και οι λειτουργίες τελούνταν αποκλειστικά στα ελληνικά. Συνολικά στο βιλαέτι του Μοναστηρίου υπήρχαν 111 ελληνικά σχολεία, κατώτερης και ανώτερης βαθμίδας.¹² Σημαντική θρησκευτική διαφοροποίηση καταγράφηκε μετά το 1870, δηλαδή μετά την ίδρυση του βουλγαρικού εξαρχάτου, γεγονός που συνοδεύτηκε από την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων και συλλόγων, που απόβλεπαν στην ενίσχυση της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας. Άλλοι πάλι κάτοικοι της περιοχής εξελληνίστηκαν, άρχισαν να κλίνουν περισσότερο προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως και να ταυτίζονται με την ελληνική Μεγάλη Ιδέα.¹³

Μετά τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο και τη *Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου* όλα έδειχναν ότι μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας του Βαρδάρη, συμπεριλαμβανομένου του Μοναστηρίου και της Φλώρινας, θα αποτελούσε μέρος της Μεγάλης Βουλγαρίας. Ωστόσο το συνέδριο του Βερολίνου και η αναθεώρηση της *Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου* αναζωπύρωσαν στην Αθήνα τις ελπίδες για ενσωμάτωση της Μακεδονίας στην Ελλάδα.¹⁴

Νέα τομή στις γεωπολιτικές εξελίξεις στην περιοχή επέφεραν οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Οι σερβικές και οι ελληνικές μονάδες εξεδίωξαν τον οθωμανικό στρατό από τα μακεδονικά εδάφη, ενώ σύντομα βρέθηκαν αντιμέτωπες με τους πρώην συμμάχους της Βουλγαρίας. Με τη *Συνθήκη του Βουκουρεστίου* του 1913 η Μακεδονία διαιρέθηκε μεταξύ Βελιγραδίου, Αθήνας, Σόφιας και Τιράνων. Τα περισσότερα εδάφη της Μακεδονίας του Βαρδάρη πέρασαν υπό σερβικό έλεγχο. Αυτή η εξέλιξη επικυρώθηκε *de iure* μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη *Συνθήκη του Νειγύ*, ενώ οι σερβικές κτήσεις διευρύνθηκαν περαιτέρω. Ήδη μετά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο ακολούθησε μαζική μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών από τους παραδοσιακούς ελληνικούς θυλάκους στο πρώην βιλαέτι του Μοναστηρίου. Πρακτικά έπαψαν να λειτουργούν όλα τα ελληνικά μορφωτικά και πολιτιστικά ιδρύματα. Το ελληνικό σχολείο στο Κρούσεβο κήηκε από τους Βούλγαρους λίγο μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ οι λειτουργίες στον τοπικό ναό του Αγίου Νικολάου έπαψαν να γίνονται στα ελληνικά από το 1919.¹⁵ Το γεγονός ότι το Βασίλειο Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων

10 *Popolazione dell Impero otomano, 1911* [online].

11 Brown (2003: 202).

12 Koltsidas (2008: 19).

13 Rychlík – Kouba (2003: 97–100).

14 Hradečný (1998: 324).

15 Brown (2003: 103, 109).

ενέταξε τα νέα εδάφη ως Νότια Σερβία θεωρώντας τον πληθυσμό τους, εξαιρουμένης της μουσουλμανικής κοινότητας, Σέρβους, επέτρεψε στο Βελιγράδι να αγνοήσει το *Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών* για την προστασία των μειονοτήτων και το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου.¹⁶

Σημαντική εξαίρεση αποτελούσαν τα προγράμματα των νέων αριστερών οργανώσεων της Γιουγκοσλαβίας, κυρίως των κομμουνιστικών κομμάτων, τα οποία στις διάφορες φάσεις της δράσης τους προπαγάνδιζαν – βάσει οδηγίων που ελάμβαναν από τη Μόσχα – όχι μόνο το δικαίωμα των εθνών και των μειονοτήτων για αυτοδιάθεση, αλλά και την ιδέα της ένωσής τους σε μια ενιαία βαλκανική ομοσπονδία. Αυτή η ιδέα είχε τις ρίζες της στο πρόγραμμα του *Υλιντεν της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης* – ΕΜΕΟ (*Vatresna makedonska revoluciona organizacija*, VMRO), ένα περιφερειακό ένοπλο κίνημα που ιδρύθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τη βάση του οποίου αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικά άτομα σλαβικής καταγωγής.¹⁷ Το θέμα της αυτοδιάθεσης επανεμφανίστηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αναζωπυρώθηκε το 1943 από τον Τίτο, την περίοδο που επεδίωκε συνεργασία με τη βουλγαρική κομμουνιστική Αντίσταση. Μια πενταετία αργότερα αποτέλεσε τον καταλύτη στο σχίσμα μεταξύ Βελιγραδίου και Μόσχας, το οποίο επηρέασε σημαντικά τις Γιουγκοσλαβικο-ελληνικές σχέσεις.¹⁸

Εάν θέλουμε να συνοψίσουμε την περίοδο του μεσοπολέμου σε αριθμούς θα πρέπει να λάβουμε υπόψη κυρίως τα αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού του 1931. Βάσει γλωσσικών και θρησκευτικών κριτηρίων καταγράφηκαν εκείνη τη χρονιά στη Γιουγκοσλαβία 3.280 Έλληνες.¹⁹ Ενώσω η ελληνική παρουσία στα παραδοσιακά κέντρα της ελληνικής διασποράς, όπως το Σεμλίνο ή το Βελιγράδι, εξασθενούσε σταδιακά, στις περιοχές της Μακεδονίας του Βαρδάρη εξακολούθησε καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα να υπάρχει σημαντική ελληνική μειονότητα, καθώς και η ευάριθμη ομάδα των λεγόμενων Γκρεκομάνων, δηλαδή σλαβόφωνων πληθυσμών με ελληνική συνείδηση, ενταγμένων στην επιρροή του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως. Ο εθνικά, γλωσσικά και θρησκευτικά μικτός πληθυσμός της Μακεδονίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα κατέστη αντικείμενο πολιτικών διενέξεων, οι οποίες ως ένα βαθμό εξακολούθουν να υφίστανται μέχρι σήμερα.

Οι Έλληνες και η Γιουγκοσλαβία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Οι αλλαγές στη γεωπολιτική σκηνή των Βαλκανίων μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οι εξελίξεις στη Βαλκανική, όπου καθοριστικό ρόλο διαδραμάτιζε το αριστερό αντιστασιακό κίνημα, επηρέασαν και την επιλογή των δυνατικών συμμάχων στο εξωτερικό. Ήδη κατά την περίοδο του πολέμου το αριστερό *Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (ΕΑΜ)

16 *The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924)*. Avalon Project at Yale Law School on *The Laws of War* [online].

17 Rychlik – Kouba (2003: 115–125, 146–171).

18 Banac (1995: 260–262).

19 Sobolevski (2000: 401).

και η ένοπλη πτέρυγά του *Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός* (ΕΛΑΣ) ήρθαν σε απευθείας επαφή με τους παρτιζάνους του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία. Βασικός σύνδεσμος υπήρξε ο πολιτικά μετριοπαθής Ανδρέας Τζίμας, πρώην γραμματέας του ΕΑΜ. Η σλαβομακεδονική του καταγωγή και η γλωσσομάθειά του του επέτρεψαν να αναλάβει από το καλοκαίρι του 1943 ως το φθινόπωρο του 1944 το ρόλο του απεσταλμένου του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στο επιτελείο του Τίτο, στο νησί Βις. Όπως ο ίδιος ο Τζίμας περιγράφει στις εκθέσεις εκείνης της εποχής, μεταξύ των δύο αντιστασιακών οργανώσεων δεν άργησε να εμφανιστεί η πρώτη ιδεολογική διαφορά εξαιτίας του Μακεδονικού.²⁰ Προς τα τέλη του πολέμου αυτή η διαφορά πέρασε σε δεύτερο πλάνο. Μετά την υποχώρηση των στρατευμάτων της Βέρμαχτ το φθινόπωρο του 1944 και οι δύο χώρες ασχολούνταν αποκλειστικά με τις εσωτερικές εξελίξεις. Στην Ελλάδα επιπλέον το Δεκέμβριο του 1944 ξέσπασε εμφύλια σύγκρουση μεταξύ των βασιλικών στρατευμάτων και του αντάρτικου στρατού του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, η οποία έληξε με την υπογραφή της *Συμφωνίας της Βάρκιζας*.²¹

Η διένεξη μεταξύ της γιουγκοσλαβικής και της ελληνικής Αντίστασης άρχισε να οξύνεται μετά τον Απρίλιο του 1945, όταν σε ελληνικό έδαφος ιδρύθηκε το σλαβομακεδονικό *Εθνικο-Απελευθερωτικό Μέτωπο* (*Narodno Oslobođitelno Front*, ΝΟΦ). Μέρος των μαχητών του άρχισε, με την υποστήριξη της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, να επιδιώκει την απόσχιση ελληνικών περιοχών, οι οποίες κατοικούνταν κυρίως από Σλαβομακεδόνες, και την ένταξή τους στη Γιουγκοσλαβία.²² Περί τα τέλη του 1945 οι σχέσεις του *Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας* (ΚΚΕ) και του Τίτο βελτιώθηκαν και πάλι. Σε αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο η αλλαγή στάσης του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΕ, Νίκου Ζαχαριάδη, έναντι του σλαβομακεδονικού ΝΟΦ, καθώς σε περιφερειακή κομματική διάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1945 στη Θεσσαλονίκη το αποκάλυψε αντιφασιστική και δημοκρατική οργάνωση. Ακολούθησε ταξίδι του Ζαχαριάδη στο Βελιγράδι, όπου ο Έλληνας κομματικός ηγέτης συναντήθηκε με τον Τίτο αποσπώντας υποσχέσεις για στρατιωτική και πολιτική βοήθεια. Την άνοιξη του 1946, ΚΚΕ και ΝΟΦ συμφώνησαν να ενταχθούν τα σλαβομακεδονικά ανταρτικά τμήματα στον νεοιδρυθέντα *Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας* (ΔΣΕ). Ο Τίτο, λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση των Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών, παραχώρησε στο ΚΚΕ βάσεις σε γιουγκοσλαβικό έδαφος. Ήδη από το 1945 στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας λειτουργούσαν προσφυγικά στρατόπεδα κοντά στα ελληνικά σύνορα. Στο Κουμάνοβο λειτουργούσε στρατόπεδο για πρόσφυγες που προέρχονταν από τις γραμμές του ΕΛΑΣ, εκ

20 Tsivos (2012: 176–177).

21 Περισσότερα για τη Βάρκιζα βλ. π.χ. Richter (1985).

22 Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου στο ΝΟΦ διαμορφώθηκαν δύο ανταγωνιστικές φράξιες, εκ των οποίων τη μία αποτελούσαν σεπαρατιστές που στόχευαν στην ένωση της Μακεδονίας με τη Γιουγκοσλαβία, ενώ την άλλη αποτελούσαν πιστά μέλη του ΚΚΕ, τα οποία χαρακτηρίζονταν από τους πρώτους ως Γκρεκομάνοι. Σφέτας (1996: 216–217). Επιπλέον μια διευκρίνηση για τη χρήση του όρου Σλαβομακεδόνας: η αρθρογράφος τον χρησιμοποιεί όχι μόνο προς διάκριση μεταξύ των σλαβόφωνων και των ελληνόφωνων κατοίκων της Μακεδονίας του Αιγαίου, αλλά υποδηλώνει και την ξεχωριστή ταυτότητα των Σλαβομακεδόνων σε σχέση με τους Μακεδόνες της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Παρ. π.χ. Mackridge – Yannakakis (1997), Cowan (2000: 40). Στην τσεχική βιβλιογραφία βλ. π.χ. Hradebný (1998: 329, 458–459).

των οποίων ένα σημαντικό τμήμα αναχώρησε το καλοκαίρι του 1945 για τη Βοϊβοντίνια. Αυτή η ομάδα έθεσε τα θεμέλια της νέας ελληνικής κοινότητας Μπούλκες (σήμερα Μάγκλιτς), η οποία δημιουργήθηκε με τη συγκατάθεση του Βελιγραδίου, κατόπιν σχετικού αιτήματος του ΚΚΕ. Από το Μπούλκες λίγο νωρίτερα εκδιώχτηκε ο ντόπιος γερμανικός πληθυσμός.²³

Μετά το ξέσπασμα του τρίτου γύρου του Εμφυλίου Πολέμου το φθινόπωρο του 1946, εγκαταστάθηκε στο Βελιγράδι κλιμάκιο του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ με επικεφαλής τον Γιάννη Ιωαννίδη, Νο 2 στην κομματική ιεραρχία, και τον Πέτρο Ρούσσο, υπουργό Εξωτερικών στη μελλοντική *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση* (ΠΔΚ). Με απόφαση της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, η οποία συνήλθε στο Βελιγράδι ένα χρόνο αργότερα, δημιουργήθηκε η ΠΔΚ. Καθώς ο Εμφύλιος Πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη, σε κύριο πεδίο μάχης αναδείχτηκαν οι περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, στις οποίες κατοικούσαν κυρίως σλαβόφωνοι πληθυσμοί. Συνέπεια τούτου οι Σλαβομακεδόνες αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα του ΔΣΕ. Αριθμητικά, το φθινόπωρο του 1947, αποτελούσαν τους μισούς από τους 24.000 αγωνιστές του ΔΣΕ.²⁴ Ο Εμφύλιος Πόλεμος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της τρομοκρατίας που εξαπέλυσε η κυβέρνηση της Αθήνας εναντίον του σλαβομακεδονικού πληθυσμού. Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Κωφό, συνέπεια αυτής της τρομοκρατίας περίπου 15 έως 20 χιλιάδες Σλαβομακεδόνες υποχρεώθηκαν να καταφύγουν στη ΛΔ της Μακεδονίας.²⁵ Παράλληλα αυξήθηκε ο αριθμός των αυτόνομων σλαβομακεδόνων ανταρτών. Τα γιουγκοσλαβικά σύνορα στη συνέχεια διάβηκαν χιλιάδες Ελληνόπουλα και Σλαβομακεδονόπουλα, τα οποία αντιμέτωπα με τα δεινά του πολέμου αναζήτησαν σωτηρία στη Γιουγκοσλαβία.²⁶

Η τελική διάσπαση μεταξύ του ΚΚΕ και του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ) επήλθε μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν. Ο Ζαχαριάδης, πιστός σταλινικός, ενέκρινε τις αποφάσεις της *Κομιντέρν*, σφραγίζοντας έτσι το τέλος της συνεργασίας με το Βελιγράδι. Σημειώνουμε ότι μία από τις αιτίες του σχίσματος υπήρξε η υπερβολικά αυτόνομη πολιτική του Τίτο σε σχέση με την Ελλάδα, όπως και η προσπάθειά του να ιδρύσει Βαλκανική Ομοσπονδία, στην οποία θα εντασσόταν και η ανεξάρτητη Μακεδονία.²⁷ Κατόπιν τούτου το ΚΚΕ έχασε το σημαντικότερο προμηθευτή σε οπλισμό και υλική βοήθεια, στερούμενο έτσι τις βάσεις του στα μετόπισθεν της Γιουγκοσλαβίας. Τον Ιούλιο του 1949 ο Τίτο σταμάτησε τη ροή ενισχύσεων προς τους Έλληνες κομμουνιστές, έκλεισε τα σύνορά του με την Ελλάδα και σταδιακά άρχισε να έρχεται σε επαφή με το καθεστώς της Αθήνας. Από ότι φαίνεται, σε αυτή την πρόσκαιρη συνεργασία του ελληνικού και του γιουγκοσλαβικού κομμουνιστικού κόμματος χρωστάμε τη δημιουργία ενός ξεχωριστού κεφαλαίου συμβίωσης Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων, το οποίο θα εξετάσουμε αναλυτικότερα.²⁸

23 Ristović (2006: 9).

24 Μαραντζίδης (2010: 57–58).

25 Kofos (1995: 298). Πρβλ. Μιχαηλίδης (2005: 31–44).

26 Králová – Tsvivos (2012: 31–32), Kadlecová (2012: 91–92).

27 Banac (1995: 258–273).

28 Στην απογραφή του 1948 μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων εμφανίζονται επίσης Έλληνες (1.897 άτομα). Stojković (1952: 32).

Η αυτόνομη κοινότητα του Μπούλκες

Η *Συμφωνία της Βάρκιζας* έθεσε τέρμα στα αιματηρά δεκεμβριανά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στα τέλη του 1944 στην Αθήνα, για τους αντάρτες όμως αυτή η συμφωνία δεν σήμανε τίποτα λιγότερο από μια *de facto* παράδοση. Γι' αυτό το λόγο αρκετά στελέχη της αριστερής Αντίστασης αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα παίρνοντας το δρόμο που πήραν νωρίτερα άλλοι πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία, στην Αλβανία και στη Βουλγαρία, περιμένοντας εκεί τη δημιουργία ευνοϊκότερων συνθηκών που θα επέτρεπαν την επιστροφή τους. Εκτός από αυτούς, στη Γιουγκοσλαβία βρήκε καταφύγιο μια ομάδα Σλαβομακεδόνων, τους οποίους η κυβέρνηση των Αθηνών καταδίωκε επικαλούμενη είτε την πρωθύστερη συνεργασία τους με τους κατακτητές, είτε τη συνεργασία τους με τους κομμουνιστές ή απλά για εθνικούς λόγους.²⁹ Λόγω αυξημένου αριθμού προσφύγων η Γιουγκοσλαβία άρχισε να δημιουργεί, κυρίως στη μεθοριακή Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας, κέντρα υποδοχής και στρατόπεδα προσφύγων, τα οποία παρείχαν στους φυγάδες τα εντελώς βασικά.

Για τους πρόσφυγες από τις γραμμές του ΕΛΑΣ ιδρύθηκε τον Μάιο του 1945 κέντρο υποδοχής στο Κουμάνοβο, όπου τους παρέχονταν βασικές υγειονομικές υπηρεσίες και ρουχισμός. Στα τέλη του μήνα 1.454 εξ αυτών μεταφέρθηκαν στη Βοϊβοντίνα. Στην κοινότητα Μπούλκες, η οποία παρέμεινε ακατοίκητη μετά την υποχρεωτική μετακίνηση των Γερμανών, δημιουργήθηκαν με τη συγκατάθεση των γιουγκοσλαβικών αρχών οι βάσεις της αυτόνομης ελληνικής κομμούνιας. Σταδιακά στους πρώτους κατοίκους της άρχισαν να προστίθενται κι άλλοι φυγάδες από τις γραμμές του ΕΛΑΣ και του στελεχικού δυναμικού του ΚΚΕ μαζί με συγγενικά τους πρόσωπα. Μεταξύ των κατοίκων του Μπούλκες συμπεριλαμβάνονταν κορυφαία στρατιωτικά στελέχη, τα οποία λίγο αργότερα θα επάνδρωναν τον ΔΣΕ, καθώς και κομματικά στελέχη ελληνικής και σλαβομακεδονικής καταγωγής. Σταδιακά αυτή η εξόριστη ελληνική κοινότητα μετεξελίχθηκε σε κράτος εν κράτει, το οποίο την εποχή της μεγαλύτερης ακμής του, στις αρχές του 1949, αριθμούσε σύμφωνα με ορισμένες πηγές έως και έξι χιλιάδες κατοίκους.³⁰

Η κοινότητα του Μπούλκες φέρεται να ιδρύθηκε κατόπιν σχετικής αίτησης της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ωστόσο η όλη επιχείρηση τελούσε υπό τον αυστηρό έλεγχο της γιουγκοσλαβικής μυστικής υπηρεσίας (*Uprava državne bezbednosti*, UDB). Οι γιουγκοσλαβικές υπηρεσίες ωστόσο δεν παρενέβαιναν στις εσωτερικές της υποθέσεις. Την επαφή με την κοινότητα διευκόλυne κυρίως ο *Γιουγκοσλαβικός Ερυθρός Σταυρός* (*Jugoslavenski Crveni Krst*, JCK). Επικεφαλής της ελληνικής αυτοδιοίκησης ήταν κομματική επιτροπή την οποία αποτελούσαν έμπειρα στελέχη του ΚΚΕ στην εξορία. Πρώτος γραμματέας της τοποθετήθηκε ο Μιχάλης Πεκτασίδης, ανιψιός του Γιάννη Ιωαννίδη.³¹ Η κομματική επιτροπή, τα μέλη της οποίας διορίστηκαν από την ΚΕ του ΚΚΕ, είχε την ευθύνη για τη ζωή της

29 Ο Κωφός αναφέρει τον αριθμό 15 έως 20 χιλιάδες άτομα για την περίοδο 1945–1946. Βλ. Κωφός (1995: 297).

30 Ristović (2006: 8–16). Πρβλ. τα στοιχεία των τσεχικών αρχείων στο Králová – Tsvivos (2012: 37).

31 Tsvivos (2012: 49).

κοινότητας. Σε αυτήν υπάγονταν άλλες επιτροπές για τη γεωργία και τα εργαστήρια, όπως και η ηγεσία του ντόπιου γεωργικού συνεταιρισμού. Η επιτροπή διέθετε το δικό της εμπορικό υπεύθυνο στο Νόβι Σαντ. Η ελληνική κοινότητα απόκτησε το δικαίωμα εκτύπωσης δικού της νομίσματος, του λεγόμενου δηναρίου του Μπούλκες, το οποίο κυκλοφορούσε μόνο εντός της κοινότητας. Με αυτό τον τρόπο η κομματική επιτροπή δημιούργησε ένα απόθεμα του επίσημου γιουγκοσλαβικού νομίσματος, το οποίο χρησιμοποιούσε για τις εκτός κοινότητας συναλλαγές. Το σύνολο των χρημάτων που κυκλοφορούσαν στο Μπούλκες ήταν ισόποσο του συνόλου των μηνιαίων απολαβών όλων των εργαζομένων στο Μπούλκες.³²

Βασικός κανόνας του Μπούλκες ήταν ότι όλοι οι ικανοί προς εργασία έπρεπε να εργάζονται. Γι' αυτό το λόγο οι ενήλικες κάτοικοι – γυναίκες κι άνδρες – διαιρέθηκαν σε ορισμένες δεκάδες εργασιακές ομάδες. Η απασχόλησή τους κυμαινόταν από δουλειά διανοσούμενων μέχρι χειρωνακτική εργασία στη γεωργία, στην οποία απασχολούνταν η πλειοψηφία των κατοίκων του Μπούλκες, όπως και στον υγειονομικό τομέα καθώς στην κοινότητα λειτουργούσε ελληνικό νοσοκομείο δυναμικότητας 54 κλινών. Μόνο ένας μικρός αριθμός κατοίκων εργαζόταν εκτός Μπούλκες, στο Νόβι Σαντ ή στο Σομπόρ. Οι πρόσφυγες με αυτόν τον τρόπο κατατάσσονταν, ανάλογα με το επάγγελμά τους, σε μια επαγγελματική ομάδα ή ειδικεύονταν σε ένα νέο επάγγελμα. Η γεωργία στο Μπούλκες αναπτύχθηκε ως κολεκτίβα. Το 1946 ιδρύθηκε γεωργικός συνεταιρισμός ο οποίος ανέλαβε την καλλιέργεια 3.500 στρεμμάτων γης. Στο Μπούλκες αναπτύχθηκε επίσης η κτηνοτροφία (αγελάδες, πρόβατα, χοίροι, πουλερικά και κουνέλια). Αρχικά η ντόπια παραγωγή ανταλλάσσόταν με τα ασφαλώς περισσότερα εφόδια που έστελνε το γιουγκοσλαβικό κράτος, στόχος όμως ήταν η κοινότητα να καταστεί σταδιακά αυτοσυντήρητη. Σύντομα αποδείχτηκε ότι το δυναμικό της κοινότητας δεν πλησίαζε τον στόχο, γι' αυτό και ο εφοδιασμός καλυπτόταν σε σημαντικό βαθμό από το γιουγκοσλαβικό κράτος.³³

Οι αρχικές βλέψεις του Βελιγραδίου για ένταξη του Μπούλκες στον πενταετή γιουγκοσλαβικό σχεδιασμό της οικονομίας σύντομα διαψεύστηκαν. Το 1948 στην κομμούνια επιβλήθηκε φόρος ύψους 5 % επί των εισοδημάτων, αυτός όμως ποτέ δεν εισπράχτηκε. Παρατηρήθηκαν φαινόμενα οικονομικής εγκληματικότητας, η οποία σχετιζόταν με την επίδοση υπερβολικών στοιχείων σε ό,τι αφορά τον πληθυσμό της κοινότητας όπως και σε ατασθαλίες με το ντόπιο νόμισμα. Λόγω αυτών των ψευδών στοιχείων η κομματική επιτροπή κατόρθωσε να εξασφαλίζει μεγαλύτερες μερίδες τροφίμων. Επιπλέον αύξανε δυσανάλογα τις τιμές των προϊόντων με αποτέλεσμα να εμφανίζονται φαινόμενα διακριτικής μεταχείρισης εις βάρος της πλειοψηφίας των μελών της κοινότητας. Για τη χρήση αυτών των μεθόδων διαμαρτυρήθηκε ο Γιουγκοσλαβικός Ερυθρός Σταυρός, όπως και ανώτερα κρατικά στελέχη της Γιουγκοσλαβίας.³⁴

Αρχικά το Μπούλκες χαρακτηρίστηκε από τις δυτικές χώρες και την Αθήνα ως στρατιωτικό στρατόπεδο. Αυτός ο χαρακτηρισμός αποδείχτηκε μάλλον υπερβολικός, μολονότι

32 Ristović (2006: 46–48).

33 Στο ίδιο, 38–46.

34 Στο ίδιο, 46.

στο Μπούλκες ιδρύθηκε στρατιωτική σχολή, η οποία προετοίμαζε νέους αγωνιστές για τις μονάδες του ΔΣΕ. Εκτός από τη στρατιωτική σχολή λειτουργούσαν επίσης σχολεία για παιδιά και νεολαίους, τα οποία απέβλεπαν στη βασική διδασκαλία γραφής και ανάγνωσης. Στο Μπούλκες λειτουργούσαν δύο νηπιαγωγεία, τρία δημοτικά σχολεία και ένα γυμνάσιο, στα οποία η διδασκαλία γινόταν στα ελληνικά. Πέραν τούτων η κομμούνια φρόντιζε και για δραστηριότητες που σχετίζονταν με τον ελεύθερο χρόνο, διέθετε δικό της βιβλιοπωλείο, θέατρο και κινηματογράφο. Στο εκεί τυπογραφείο έβγαινε δύο φορές τη βδομάδα η τοπική *Φωνή του Μπούλκες*, το μηνιαίο όργανο του ΚΚΕ *Αγωνιστής*, ο οποίος κυκλοφορούσε στην Ελλάδα, καθώς και το μηνιαίο παιδικό περιοδικό *Αετόπουλα*. Από τον εκδοτικό οίκο *Νέα Ελλάδα* εκδίδονταν σχολικά εγχειρίδια, βιβλία και κυρίως προπαγανδιστικά δοκίμια. Αυτές οι εκδόσεις διακινούνταν όχι μόνο στο Μπούλκες αλλά και στους ελληνικούς παιδικούς σταθμούς που συχνά λειτουργούσαν εκτός Γιουγκοσλαβίας.³⁵

Η τήρηση της ασφαλείας στο Μπούλκες ανατέθηκε στην *Υπηρεσία Τάξεως Ομάδας* (ΥΤΟ) η οποία μετεξελίχτηκε σε μια τρομερή ομάδα καταστολής. Όταν διαδόθηκαν ευρέως πληροφορίες για βασανιστήρια κρατουμένων από την ΥΤΟ σε ένα νησάκι του Δούναβη, όπου έχασαν τη ζωή τους δεκάδες άτομα, το ΚΚΕ πρόέβη σε αντικατάσταση του επικεφαλής της κομμούνιας του Μπούλκες Μιχάλη Πεκτασίδη, ο οποίος όμως παρέμεινε στον μηχανισμό του ΚΚΕ. Μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν ο Πεκτασίδης κατηγορήθηκε από το Ζαχαριάδη για προδοσία και συνεργασία με το ΚΚΓ. Σύμφωνα με πληροφορίες, αυτομόλησε από το ΔΣΕ αναζητώντας προστασία στον Αλεξάνταρ Ράνκοβιτς, υπουργό Εσωτερικών της Γιουγκοσλαβίας. Ο Πεκτασίδης διαγράφηκε από το ΚΚΕ, ενώ από το 1948 τα ίχνη του εξαφανίστηκαν. Ορισμένοι άλλοι υποστηρικτές του Τίτο από τις γραμμές των Ελλήνων εξαφανίστηκαν με παρόμοιο τρόπο.³⁶

Αμέσως μετά τη διάσπαση μειώθηκε σημαντικά και η γιουγκοσλαβική βοήθεια προς το ΚΚΕ. Ήδη από το 1948 οι Σλαβομακεδόνες κάτοικοι μετακινήθηκαν από το Μπούλκες στα γειτονικά προσφυγοχώρια Γκάκσοβο και Κρούσεβλιε. Στις αρχές Ιουνίου 1948 ο Ράνκοβιτς χαρακτήρισε τους επικεφαλείς του Μπούλκες εχθρικά στοιχεία και κλέφτες που προκάλεσαν στη Γιουγκοσλαβία μεγάλες οικονομικές ζημιές. Ένα μήνα αργότερα οι γιουγκοσλαβικές αρχές γνωστοποίησαν στην ΚΕ του ΚΚΕ ότι στο Μπούλκες καταγράφηκαν πολλά θλιβερά γεγονότα, συμπεριλαμβανομένων οικονομικών καταχρήσεων από μέλη της κομματικής επιτροπής. Στις αρχές του 1949 διατάχθηκε η διακοπή μετακινήσεων Ελλήνων προσφύγων από τα στρατόπεδα που βρίσκονταν στη ΛΔ της Μακεδονίας, κυρίως στα Σκόπια και στην Μπίτολα, προς το Μπούλκες. Με τον ίδιο τρόπο επιχειρήθηκε η διακοπή οποιασδήποτε επικοινωνίας με το Μπούλκες. Σταμάτησε επίσης η διακίνηση των περιοδικών που εκδίδονταν στο Μπούλκες. Ταυτόχρονα ο κομματικός ραδιοφωνικός σταθμός μεταφέρθηκε από το Βελιγράδι στο Βουκουρέστι. Στα μέσα Μαρτίου απαγορεύτηκαν οι μετακινήσεις των κατοίκων της κομμούνιας έξω από το Μπούλκες. Ακόμα και τα μέλη

35 Μητσόπουλος (1979: 23). Για τη στρατιωτική σχολή βλ. Ristović (2006: 49–57).

36 Tsvinos (2012: 107).

του προεδρείου της κομμούνιας έπρεπε να ζητήσουν την έκδοση ειδικής άδειας. Στη συνέχεια η ηγεσία του ΚΚΕ ζήτησε επειγόντως τη μετακίνηση των Ελλήνων προσφύγων από το Μπούλκες σε άλλα κράτη του σοβιετικού μπλοκ. Στα τέλη του θέρους του 1949 μεταφέρθηκαν στην Τσεχοσλοβακία τέσσερις αποστολές προσφύγων, οι οποίοι συνολικά υπερέβαιναν τα τέσσερις χιλιάδες άτομα.³⁷ Το Σεπτέμβριο του 1949 η ελληνική κοινότητα Μπούλκες επισήμως διαλύθηκε. Στο Μπούλκες, που μετονομάστηκε σε Μάγκλιτς, παρέμειναν μόνο μερικές ελληνικές οικογένειες. Την παρουσία τους σήμερα μαρτυρούν και οι επιγραφές στο ντόπιο νεκροταφείο.³⁸

Ο επίλογος στη σύντομη ζωή της κοινότητας του Μπούλκες γράφτηκε την περίοδο των κομματικών εκκαθαρίσεων, στις αρχές της δεκαετίας του '50. Ήδη κατά την περίοδο 1950–1951 οι κάτοικοι του Μπούλκες στις νέες προσφυγικές κοινότητες στιγματίστηκαν ως ύποπτα στοιχεία. Στο πλαίσιο της λεγόμενης κομματικής ανακαταγραφής συχνά έγιναν στόχοι επιθέσεων.³⁹ Ο Ζαχαριάδης με αφορμή τις ατασθαλίες που διαπιστώθηκαν στο Μπούλκες καθαίρεσε από τα ανώτερα κομματικά όργανα τον Γιάννη Ιωαννίδη.⁴⁰ Με την απόφαση της 7^{ης} Πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, μαζί με την καταδίκη της σταλινικής προσωπολατρίας, καταδικάστηκε ως συνυπεύθυνος για τις παρεκτροπές στο Μπούλκες και ο ίδιος ο Ζαχαριάδης. Αυτές οι παρεκτροπές, μαζί με τη στάση του στο σοβιετο-γιουγκοσλαβικό σχίσμα, όπως και στο Μακεδονικό, συνετέλεσαν προκειμένου να αποφασιστεί η διαγραφή του από το ΚΚΕ.⁴¹

Τα Ελληνόπουλα

Η Γιουγκοσλαβία δεν συνδεόταν με τους Έλληνες κομμουνιστές μόνο με την κομμούνια του Μπούλκες αλλά και με πλήθος άλλων προσφύγων. Από αυτή την άποψη μοναδικό φαινόμενο αποτελεί η μεταφορά των Ελληνόπουλων στις κομμουνιστικές χώρες, η οποία προετοιμάστηκε από το ΚΚΕ στο μεταίχμιο των ετών 1947–1948. Το επίσημο επιχείρημα των κομμουνιστών για την απομάκρυνση των παιδιών από τις εμπόλεμες περιοχές ήταν ο μετριασμός των δεινών του πολέμου. Η απομάκρυνση των παιδιών επέτρεψε στο ΚΚΕ να προβεί σε επιστράτευση νέων ανταρτών (κυρίως γυναικών), ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκε η υπακοή των γονιών στην κομματική γραμμή, καθώς οι τελευταίοι συνέδεαν πλέον την τύχη τους με το μέλλον των παιδιών τους που είχαν βρει καταφύγιο σε κάποια από τις κομμουνιστικές χώρες. Η μετακίνηση των παιδιών άρχισε τους πρώτους μήνες του 1948. Στις 4 Μαρτίου 1948 η ΠΔΚ γνωστοποίησε μέσω του ραδιοφωνικού σταθμού *Ελευθέρη Ελλάδα* το αίτημα

37 Králová – Tsivos (2012: 38–40).

38 Ristović (2006: 93–105).

39 Yannakakis (2004: 460–461).

40 Tsivos (2012: 72). Βλ. ακόμα Smith (1996: 57–68).

41 Το περιχόμενο της *Εισήγησης και της Απόφασης της 7^{ης} Πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ* υπάρχει αρχειοθετημένο στα τσεχικά. Βλ. *Εθνικό Αρχείο Πράγας* (NA Praha, fond 100/3 – MO ÚV KSČ), φάκελος 133, αρχ. μονάδα 526.

που απηύθυνε προς τους πολιτικούς εκπροσώπους των λαϊκοδημοκρατικών χωρών για τη χορήγηση προσωρινού ασύλου και προστασίας στα Ελληνόπουλα. Με αυτόν τον τρόπο το ΚΚΕ γνωστοποίησε *de facto* την πρόθεσή του, τόσο προς το καθεστώς της Αθήνας, όσο και προς τη διεθνή κοινότητα.⁴²

Από τις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας αναχώρησαν συνολικά περίπου 28.000 παιδιά ηλικίας έως και 14 ετών.⁴³ Αρχικά μετακινηθήκαν προς τα γειτονικά κράτη: Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία. Από τον Μάρτιο του 1948 μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1949 διήλθαν από τη Γιουγκοσλαβία 14.028 Ελληνόπουλα και Σλαβομακεδονόπουλα.⁴⁴ Εξ αυτών περίπου δύο χιλιάδες τοποθετήθηκαν σε δώδεκα παιδικούς σταθμούς που δημιουργήθηκαν ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Η πλειοψηφία των παιδιών πέρασε αρχικά από πρόχειρα στρατόπεδα που λειτούργησαν στη ΛΔ της Μακεδονίας σε εγκαταλειμμένα κτήρια (μοναστήρια κ.ά.), κοντά στα ελληνο-γιουγκοσλαβικά σύνορα.⁴⁵ Στα κεντρικά γραφεία του Γιουγκοσλαβικού Ερυθρού Σταυρού στην Μπίτολα τους παρασχέθηκαν πρώτες βοήθειες, τρόφιμα και ρουχισμός. Αργότερα, στη διάθεση της υλικής βοήθειας συμμετείχε επίσης το γραφείο του Βελιγραδίου, όπως και το γραφείο στη Μάτκα, κοντά στα Σκόπια.⁴⁶ Στη συνέχεια τα παιδιά είτε μεταφέρθηκαν σε ορισμένα γιουγκοσλαβικά ιδρύματα, είτε αναχώρησαν για κάποια άλλη χώρα του Ανατολικού Μπλοκ.

Τον Μάιο του 1948 η ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας δημιούργησε την *Επιτροπή Προστασίας των παιδιών της Ελλάδας*. Παρόμοιες επιτροπές δημιουργήθηκαν και στις υπόλοιπες χώρες αποστολής. Στη συνέχεια καταρτίστηκε το πλάνο μέριμνας για τα Ελληνόπουλα. Ίδρύθηκαν τα πρώτα κέντρα υποδοχής και οι πρώτοι παιδικοί σταθμοί στη Βοϊβοντίνια, στη Σλοβενία και στην Κροατία. Μεταξύ Απριλίου και Μαΐου 1948 στη Βοϊβοντίνια λειτούργησαν τρεις παιδικοί σταθμοί, εκ των οποίων το σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτισε ο παιδικός σταθμός Μπέλα Τσίρκβα (φιλοξενούσε 672 παιδιά). Περί τα τέλη του 1948 στην ίδια κωμόπολη λειτουργούσαν συνολικά έξι παιδικοί σταθμοί.⁴⁷ Στη Σλοβενία λειτουργούσαν παιδικοί σταθμοί στις κοινότητες Μπορλ, Στάρα Γκόρα, Ντουτόβλιε, Οκρόγκλο και Σεντ Βιντ, ενώ στην Κροατία λειτουργούσαν σταθμοί στο Ζάγκρεμπ, στο Όσιγιεκ και στα παραθαλάσσια θέρετρα Τσρικβενίτσα, Ροβίνι και Μαλίνσκα.⁴⁸ Στις αρχές του 1949 μεταφέρθηκαν στην Τσρικβενίτσα και τα παιδιά από τους σταθμούς Μάτκα και Πέτροβατς της ΛΔ της Μακεδονίας, οι οποίοι έπαψαν πλέον να λειτουργούν.⁴⁹

Οι συνθήκες διαβίωσης στους παιδικούς σταθμούς διέφεραν και απείχαν αρκετά από το να χαρακτηριστούν ιδανικές. Ενώ ο σταθμός της Μπέλα Τσίρκβα αποτελούσε τη βιτρίνα της

42 Baerentzen (1987: 127–158).

43 Λαγάνη (1996: 58).

44 Ristović (2000: 22).

45 Kadlecová (2012: 99–101).

46 Ristović (2000: 22).

47 Στο ίδιο, 39.

48 Λαγάνη (1996: 61), Ristović (2000: 39–47).

49 Ristović (2000: 44).

γιουγκοσλαβικής μέριμνας για τα παιδιά, στο σταθμό της Τσρίκβενιτσα η έλλειψη χώρων οδήγησε τους υπεύθυνους να τοποθετήσουν τα παιδιά σε ξενοδοχεία και άλλους κοινόχρηστους χώρους, αλλού οι παιδικοί σταθμοί δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις βασικές ανάγκες των παιδιών.⁵⁰ Μολονότι στους παιδικούς σταθμούς τα παιδιά ελάμβαναν την απαραίτητη τροφή, εμφανίστηκαν προβλήματα με τον ρουχισμό και την υπόδησή τους. Αρχικά τα παιδιά είχαν μόνο μια αλλαξιά ρούχων τα οποία φορούσαν μέχρι να κουρελιαστούν. Δεν υπήρχε επάρκεια υποδημάτων, ούτε ρουχισμός σύμφωνα με την εποχή του χρόνου. Οι παιδικοί σταθμοί δεν είχαν επάρκεια καυσίμων και νερού, ενώ εμφανίστηκαν προβλήματα με την τήρηση των κανόνων υγιεινής, γεγονός που οδήγησε σε εμφάνιση φειρών και κοριών. Όχι σπάνια στο ίδιο κρεβάτι κοιμούνταν δύο παιδιά, ενώ υπήρχε έλλειψη κι άλλων βασικών επίπλων. Με το πέρασμα του χρόνου και κατόπιν πιέσεων του *Ερυθρού Σταυρού* τα προβλήματα επιλύθηκαν.⁵¹

Η πλειοψηφία των παιδιών σχολικής ηλικίας δεν είχε τη δυνατότητα μέχρι τότε να πάει στο σχολείο. Γι' αυτό και η ανάγκη μόρφωσής τους αντιμετωπίσθηκε κατά προτεραιότητα. Η εκπαίδευσή τους άρχισε στους παιδικούς σταθμούς. Τα παιδιά που έμειναν με τους γονείς τους επισκέπτονταν τα ντόπια σχολικά ιδρύματα, τα δε παιδιά του Μπούλκες πήγαιναν στα εκεί σχολεία. Στους παιδικούς σταθμούς διδάσκονταν τα μαθήματα στα ελληνικά και στα μακεδονικά. Στόχος ήταν η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, καθώς και της ελληνικής ιστορίας και γεωγραφίας. Μολονότι η ελληνική κοινότητα της Γιουγκοσλαβίας δεν διέθετε επάρκεια ειδικευμένων δασκάλων, το ΚΚΕ επέμεινε τη διδασκαλία να αναλάβουν αυτοδίδακτοι δάσκαλοι από την Ελλάδα (ελληνόφωνοι και σλαβόφωνοι). Ορισμένες φορές καθήκοντα δασκάλου ασκούσαν τα μεγαλύτερα παιδιά, αρκετά εκ των οποίων μετά δυσκολίας ήξεραν γραφή και ανάγνωση. Μετά την ρήξη Τίτο – Στάλιν τη διδασκαλία των παιδιών ανέλαβαν παιδαγωγοί του *Γιουγκοσλαβικού Ερυθρού Σταυρού*. Συνέπεια τούτου η εκμάθηση της γλώσσας μετατράπηκε σε ένα αποτελεσματικό προπαγανδιστικό εργαλείο.⁵² Στη διδασκαλία άρχισαν να επικρατούν τα μακεδονικά. Σύμφωνα με σχετική έκθεση του *Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού*, μαθήματα στα ελληνικά γίνονταν μόνο σε δύο από τους δέκα παιδικούς σταθμούς. Από τις αρχές του 1949 η διδασκαλία στα ελληνικά απαγορεύτηκε εντελώς. Τα αναγνωστικά στα ελληνικά διένειμε η *Επιτροπή Βοήθειας στο Παιδί* (ΕΒΟΠ), που δημιούργησε το ΚΚΕ με σκοπό την εξασφάλιση της εκπαίδευσης των παιδιών. Η έδρα της ΕΒΟΠ ήταν αρχικά στη Βουδαπέστη, ενώ αργότερα μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι. Τα αναγνωστικά στα μακεδονικά τα διέθετε η ΛΔ της Μακεδονίας. Μετά την αποφοίτηση του Δημοτικού Σχολείου τα περισσότερα παιδιά κατευθύνονταν σε σχολές επαγγελματικής ειδίκευσης. Ορισμένα όμως συνέχισαν τις σπουδές τους σε σχολές της μεσαιάς βαθμίδας.⁵³

Η ένταση που δημιουργήθηκε με τη διδασκαλία των ελληνικών και τα μέτρα που σχετίζονταν με το σχίσμα Βελιγραδίου – Μόσχας, στο πλαίσιο των οποίων απομακρύνθηκαν

50 Στο ίδιο, 43. Βλ. επίσης Danforth – Boeschoten (2011: 71) για τις περιπτώσεις των παιδιών προσφύγων.

51 Ristović (2000: 41–43).

52 Στο ίδιο, 52.

53 Λαγάνη (1996: 67–78).

οι φιλοσοβιετικοί δάσκαλοι, προκάλεσαν σε ορισμένους παιδικούς σταθμούς τις διαμαρτυρίες των παιδιών. Από την άλλη η κυβέρνηση της Αθήνας επανειλημμένα διαμαρτυρόταν όχι μόνο για την πολιτική κατήχηση των παιδιών αλλά και για τον αφελληνισμό τους.⁵⁴ Η εξόριστη ηγεσία του ΚΚΕ, με πρωτεργάτη τον υπουργό Παιδείας της ΠΔΚ Πέτρο Κόκαλη, ζητούσε την αποστολή των παιδιών από τη Γιουγκοσλαβία στη Σοβιετική Ένωση και στους δορυφόρους της (ειδικότερα στην Τσεχοσλοβακία), γεγονός που επιδίωκαν και τα ίδια τα παιδιά. Όπως αποδείχτηκε, τα μεγαλύτερα παιδιά εξακολουθούσαν να διατηρούν αλληλογραφία με τους πρώην δασκάλους τους, οι οποίοι τα καλούσαν να αντισταθούν στο καθεστώς Τίτο προβάλλοντας την επιθυμία τους να φύγουν από τη Γιουγκοσλαβία. Το ΚΚΕ παράλληλα κατηγορούσε τον Τίτο ότι έχει εδαφικές βλέψεις στη Μακεδονία του Αιγαίου, στην κατάκτηση της οποίας επρόκειτο να συνδράμουν και τα παιδιά που έμειναν στους παιδικούς σταθμούς.⁵⁵ Οι ταραχές αυτές δεν οδήγησαν, τουλάχιστον αρχικά, στην επανένωση των παιδιών με τους γονείς τους που ζούσαν σε άλλες χώρες του Ανατολικού Μπλοκ, αλλά στη διασπορά των ανυπάκουων μαθητών σε διαφορετικούς παιδικούς σταθμούς της Γιουγκοσλαβίας. Μάλιστα για την τύχη δεκαέξι αγοριών, που μετά από παρέμβαση της μυστικής αστυνομίας UDB υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τον παιδικό σταθμό στο Σεντ Βιντ, δεν διαθέτουμε οποιαδήποτε στοιχεία, ο δε ιστορικός Ρίστοβιτς, βάσει της έρευνάς του στα γιουγκοσλαβικά αρχεία, εικάζει ότι αυτά τα παιδιά «εξαφανίστηκαν».⁵⁶

Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '50 και μετά από πιέσεις του *Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών* (ΟΗΕ) άρχισε να τίθεται σε εφαρμογή το σχέδιο επανένωσης των παιδιών με τους γονείς τους. Η επανένωση όμως, τουλάχιστον αρχικά, δεν έλαβε χώρα στις εχθρικές για τη Γιουγκοσλαβία χώρες της *Κομμινφόρμ*, ούτε στην Ελλάδα, αλλά σε χώρες της Δύσης και στην Αυστραλία. Οι εκπρόσωποι της Γιουγκοσλαβίας πρόβαλαν το επιχείρημα ότι τόσο η Αθήνα όσο και οι σοβιετικοί δορυφόροι θα αντιμετώπιζαν τα παιδιά ως προδότες. Μετά την παράδοσή τους, ισχυριζόταν το Βελιγράδι, τα παιδιά δε θα οδηγούνταν στους γονείς τους αλλά σε ειδικά ιδρύματα για τον ιδεολογικό αναπροσανατολισμό τους. Οι σχέσεις με την Ελλάδα όμως σύντομα ομαλοποιήθηκαν και ήδη το 1950 ορισμένα παιδιά οδηγήθηκαν στα ελληνο-γιουγκοσλαβικά σύνορα. Το Βελιγράδι επέμεινε να λάβει αποδείξεις ότι τα παιδιά οδηγήθηκαν αμέσως στους γονείς τους. Όπως όμως αποδεικνύουν τα αρχειακά έγγραφα του ΟΗΕ, οι ενστάσεις του ΚΚΕ και των διπλωματικών εκπροσώπων του Ανατολικού Μπλοκ κάθε άλλο παρά υπερβολικές ήταν: τα παιδιά αμέσως μετά την επιστροφή τους στην πατρίδα οδηγούνταν στις λεγόμενες παιδουπόλεις της βασίλισσας Φρειδερίκης, οι οποίες είχαν ιδρυθεί για τον ιδεολογικό αναπροσανατολισμό των παιδιών που προέρχονταν από οικογένειες αριστερών φρονημάτων.⁵⁷

Η επιχείρηση επανένωσης των οικογενειών των προσφύγων που ζούσαν στις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ τέθηκε σε εφαρμογή το 1952. Η ένταση που επικρατούσε περιέπλεξε

54 Hradeňý (2000: 18).

55 Ristović (2000: 49–75).

56 Στο *ίδιο*, 69.

57 Vervenioti (2010: 133).

σημαντικά τις μετακινήσεις των προσφύγων που ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία. Οι περισσότεροι εξ αυτών επιθυμούσαν να κατευθυνθούν στην Τσεχοσλοβακία. Η Πράγα ήδη από τις αρχές του '50 ζήτησε από το Βελιγράδι να επιτρέψει την επανένωση των προσφυγόπουλων που ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία με τους γονείς τους που εγκαταστάθηκαν στην Τσεχοσλοβακία, το Βελιγράδι όμως αγνόησε αυτές τις εκκλήσεις. Το 1952, όταν τελικά το Βελιγράδι ανταποκρίθηκε μερικώς στο αίτημα για αποστολή ορισμένων παιδιών στην Τσεχοσλοβακία, τα τσεχοσλοβακικά όργανα θεώρησαν ότι πρόκειται για κίνηση με προπαγανδιστικούς σκοπούς, καθώς και τα δύο καθεστώτα ανησυχούσαν ότι με την επανένωση οικογενειών θα καταστεί δυνατή η εγκατάσταση πρακτόρων της άλλης πλευράς στην επικράτειά τους. Έτσι τα παιδιά παρέμειναν για άλλα δύο χρόνια στους γιουγκοσλαβικούς παιδικούς σταθμούς. Η κατάσταση άλλαξε το 1954, λίγο μετά τη σταδιακή ομαλοποίηση των σοβιετο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων. Η Πράγα συμμορφώθηκε με τη νέα γραμμή και έτσι το 1954 η Γραμματεία της ΚΕ του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ενέκρινε απόφαση που επέτρεπε την αναχώρηση των σλαβόφωνων παιδιών για τη Γιουγκοσλαβία, όπου ζούσαν οι γονείς τους. Οι γονείς αυτών των παιδιών δεν επέστρεψαν στην Ελλάδα, καθώς διατηρούσαν έντονες ανησυχίες μετά την εκστρατεία που εξαπέλυσε η κυβέρνηση της Αθήνας εναντίον του σλαβομακεδονικού πληθυσμού, και γι' αυτό το λόγο επέλεξαν να εγκατασταθούν μόνιμα στη ΔΔ της Μακεδονίας.⁵⁸

Οι Έλληνες Σλαβομακεδόνες

Η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης ήταν ανέκαθεν πολυεθνική. Μετά τους βαλκανικούς πολέμους, τη μεταπολεμική χάραξη των συνόρων και την υπογραφή της *Συνθήκης του Νεϊγύ*, στα εδάφη που μοιράστηκαν μεταξύ τους η Βουλγαρία, η Ελλάδα και το Βασίλειο Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων επήλθε μια σημαντική ομογενοποίηση του ντόπιου πληθυσμού. Η διαδικασία αυτή συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις μετακινήσεις ελληνικών ή σλαβόφωνων πληθυσμών προς τα κράτη των ομοεθνών τους. Οι μετακινήσεις αυτές σε μεγάλο βαθμό προκλήθηκαν από μια πολιτική διακρίσεων την οποία υπέστησαν στις περιοχές της αρχικής τους εγκατάστασης την περίοδο 1912–1919. Η *Συνθήκη του Νεϊγύ*, η οποία προέβλεπε και την εθελοντική ανταλλαγή πληθυσμού μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, επέφερε νέα διάσταση στις μετακινήσεις πληθυσμών. Το λεγόμενο *Μακεδονικό* που αφορούσε τη χάραξη των συνόρων βάσει του εθνικού παράγοντα, φαινόταν να πλησιάζει στη λύση του.⁵⁹ Σύμφωνα με την επίσημη ελληνική απογραφή του 1928 οι σλαβόφωνοι αριθμούσαν μόλις 82.000 άτομα (ήτοι 1,4 %) σε έναν πληθυσμό που ξεπερνούσε τα έξι εκατομμύρια άτομα. Η πλειοψηφία εξ αυτών ζούσε στη Δυτική Μακεδονία, όπου αποτελούσαν περίπου το 6 % του ντόπιου πληθυσμού. Όπως και το Βελιγράδι στην περίπτωση της Μακεδονίας του Βαρδάρη, έτσι και η Αθήνα αρνήθηκε να αναγνωρίσει το σλαβόφωνο πληθυσμό της Μακεδονίας του Αιγαίου ως εθνική μειονότητα και σε συμφωνία

58 Hradečný (2000: 68–70), Ristović (2000: 89).

59 Kofos (1964: 42–43).

με τη Σύμβαση της Κοινωνίας των Εθνών για προστασία των μειονοτήτων, άρχισε να κάνει λόγο για Έλληνες που μιλούν σλαβική διάλεκτο.⁶⁰

Κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών οι σλαβόφωνοι Έλληνες σε σημαντικό βαθμό εξελληνίστηκαν. Αυτή η διαδικασία διακόπηκε την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, ο οποίος επέβαλε ένα καθεστώς διακρίσεων εις βάρος του μειονοτικού πληθυσμού, οι οποίες περιλάμβαναν και την απαγόρευση χρήσης της σλαβικής γλώσσας.⁶¹ Αυτό προκάλεσε τη ριζοσπαστικοποίηση του σλαβόφωνου πληθυσμού, ο οποίος κατά τη διάρκεια της Κατοχής έκλινε είτε προς το μέρος των Βουλγάρων, είτε προς το μέρος των κομμουνιστών. Το ΚΚΕ, πιστό στο πνεύμα του διεθνισμού, θεωρούσε τους Σλαβομακεδόνες εθνική μειονότητα, η πολιτική του όμως έναντι των Σλαβομακεδόνων δεν ήταν απαλλαγμένη από το στοιχείο του σορτοουνισμού.⁶² Η πόλωση του ελληνικού σλαβόφωνου πληθυσμού υπήρξε αποτέλεσμα της επίσημης κατοχικής πολιτικής και τελικά είχε μοιραίες συνέπειες, καθώς μετά τη λήξη της Κατοχής, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει μαζί τις πατρογονικές του εστίες. Μετά τη λήξη του πολέμου οι Σλαβομακεδόνες έγιναν στόχος επιθέσεων διάφορων ακροδεξιών παραστρατιωτικών ομάδων, οι οποίες δικαιολογούσαν τη βία που ασκούσαν εις βάρος τους ως αντίμετρο για τις βιαιότητες που είχε υφιστάμενος ο ελληνικός πληθυσμός από τη βουλγαρική κατοχική οργάνωση Οχράνα ή από εξτρεμιστικά στοιχεία του Σλαβομακεδονικού Απελευθερωτικού Μετώπου (*Slavjanomakedonski Narodno Osloboditelen Front*, ΣΝΟΦ), οργάνωσης που την περίοδο του Εμφυλίου μετεξελιχθηκε σε ΝΟΦ.⁶³

Σε ό,τι αφορά την κατηγοριοποίηση των Σλαβομακεδόνων της Ελλάδας σύμφωνα με την εθνική τους ταυτότητα, είναι χαρακτηριστικά τα στοιχεία που ανακοίνωσε το 1947 ο Μιχαήλο Κεραμιντζέφ. Ο Κεραμιντζέφ, που ηγούνταν του ΝΟΦ και που η φράξιά του υποστήριζε τη γραμμή του ΚΚ Μακεδονίας, κατά τη διάρκεια της πρώτης «πανεθνικής» διάσκεψης της οργάνωσης χαρακτήρισε το 10 % των Σλαβομακεδόνων ως γκρεκομάνους, επικαλούμενος το φιλελληνικό τους – άρα εχθρικό – φρόνημά τους, ενώ το υπόλοιπο 90 % είχε ήδη αναπτυσσόμενη σλαβομακεδονική εθνική συνείδηση. Σημείωνε ότι μόνο το 20 % εξ αυτών αντιμετώπιζε παθητικά τον ένοπλο αγώνα του ΝΟΦ, το 30 % τον αντιμετώπιζε με συμπάθεια, ενώ το 40 % ήταν έτοιμο να συμμετάσχει σε αυτόν.⁶⁴ Στα τέλη του θέρους του 1949 ο ΔΣΕ και μαζί με αυτόν και η οργάνωση ΝΟΦ ηττήθηκαν από τον ελληνικό βασιλικό στρατό. Περίπου εκατό χιλιάδες Έλληνες πολίτες εγκατέλειψαν την χώρα φοβούμενοι δικαιολογημένα ότι θα υποστούν συνέπειες για την πραγματική ή υποτιθέμενη συμπάθεια που επέδειξαν έναντι των κομμουνιστών. Στις γραμμές των προσφύγων βρισκόταν και αρκετοί Σλαβομακεδόνες, ο δε συνολικός τους αριθμός, σύμφωνα με τους υπολογισμούς των ελληνικών αρχών, ανέρχονταν σε 35.000.⁶⁵

60 Στο ίδιο, 47–48.

61 Roudometof (1996: 253–301, 266).

62 Kofos (1964: 132–33), Karakasidou (1993: 453–477).

63 Tsivos (2012: 175).

64 Στο ίδιο, 178.

65 Kofos (1964: 186). Ο Μιχαηλίδης κάνει λόγο για 20.000 άτομα. Michailidis (2009: 77).

Μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν πολλοί Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες δεν ενέκριναν τη φιλοσοβιετική γραμμή του ΚΚΕ και έγιναν στόχος αντιτιτοϊκών εκκαθαρίσεων. Μεταξύ τους βρισκόνταν και αρκετά υψηλά ιστάμενα στελέχη των σλαβομακεδονικών οργανώσεων.⁶⁶ Μπορούμε να αναφέρουμε χαρακτηριστικά τους Πασκάλ Μιτρέφσκι, Πάβλε Ρακόβσκι, Λάζο Ποπλαζάροφ, Βέρα Φότσεβα και Ουρανία Γιουρόκοβα, οι οποίοι παρέμειναν πιστοί στη γραμμή του ΚΚΕ μέχρι το τέλος του Εμφυλίου.⁶⁷ Τον Οκτώβριο του 1949 συνελήφθησαν στα προσφυγικά στρατόπεδα της Αλβανίας και με την κατηγορία ότι ήταν «πράκτορες του Τίτο» που συνέβαλαν στην ήττα του ΔΣΕ, καταδικάστηκαν τρία χρόνια αργότερα σε καταναγκαστικά έργα στη Σιβηρία. Μετά την άνοδο του Χρυσόσφ και την ομαλοποίηση των σχέσεων Βελιγραδίου – Μόσχας τους χαρίστηκε η έκτιση του υπολοίπου των ποινών τους και τους επιτράπηκε να εγκαταλείψουν τη Σοβιετική Ένωση. Οι περισσότεροι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία (ΣΔ) της Μακεδονίας.⁶⁸

Υποψίες για «αντικρατική δραστηριότητα» στη Σοβιετική Ένωση και στους δορυφόρους της υπήρχαν και γι' άλλα κομματικά μέλη, Έλληνες και Σλαβομακεδόνες, είτε γιατί είχαν συγγενείς στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, είτε γιατί πέρασαν από το Μπούλκες.⁶⁹ Αργότερα, την περίοδο της ομαλοποίησης των σοβιετο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, ο Τίτο πρότεινε στους Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες από την Ελλάδα που ζούσαν στις ανατολικές χώρες να εγκατασταθούν στη ΣΔ της Μακεδονίας. Πολλοί εξ αυτών αποδέχτηκαν την πρόταση Τίτο γιατί οι όροι της εγκατάστασης ήταν αρκετά δελεαστικοί. Μαζί με αυτούς εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία και ορισμένοι Έλληνες, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν την πρόταση Τίτο, είτε γιατί ζούσαν σε μικτές οικογένειες με Σλαβομακεδόνες συντρόφους, είτε καθαρά για λόγους συμφέροντος. Την περίοδο 1968–1975 μόνο από την Τσεχοσλοβακία μετακόμισαν στη Γιουγκοσλαβία 1.226 Έλληνες πρόσφυγες, στην πλειοψηφία τους σλαβόφωνοι. Ακριβή στοιχεία για την εθνική τους ταυτότητα δεν είναι διαθέσιμα.⁷⁰

Όπως προαναφέρθηκε, οι Σλαβομακεδόνες εξ Ελλάδος εγκαταστάθηκαν στη ΛΔ της Μακεδονίας, όπου στην πλειοψηφία τους ταυτίστηκαν με το νεοδημιουργηθέν μακεδονικό έθνος.⁷¹ Οι τοπικές αρχές των Σκοπίων υποστήριξαν την απόφαση δημιουργίας οργάνωσης με την επωνυμία *Ένωση Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου* (*Sdruženieto na begalcite od Egejska Makedonija*). Αποστολή της οργάνωσης ήταν να στεγάσει όλους τους εξ Ελλάδος Σλαβομακεδόνες που ζούσαν στη ΛΔ της Μακεδονίας, οι οποίοι επιθυμούσαν να διατηρήσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα, λαμβάνοντας παράλληλα από το κράτος μια ορισμένη οικονομική ενίσχυση. Επικεφαλής της Ένωσης βρισκόταν η Κεντρική Επιτροπή, κατά τόπους δε υπήρχαν διάφορες τοπικές επιτροπές. Η οργάνωση από την ίδρυσή της άρχισε να εκδίδει το περιοδικό *Φωνή του Αιγαίου* (*Glas na Egejcite*), το οποίο συχνά ανέπτυσσε

66 Hradečný (2000: 20).

67 Στο ίδιο, 20.

68 Sfetis (1996: 245).

69 Boeschoten (2005: 56–58).

70 Tsivos (2012: 192).

71 Λαγάνη (1996: 51), Hradečný (2000: 36).

αλτρωτική εκστρατεία, γεγονός που επηρέαζε αρνητικά τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές διπλωματικές σχέσεις. Το 1954 το περιοδικό απαγορεύτηκε και λίγο αργότερα αντικαταστάθηκε από το μηνιαίο περιοδικό *Μακεδονία* μαζί με την ετήσια έκδοση *Ημερολόγιο του Πατριώτη* (*Iselenicki Kalendar*).⁷²

Μολονότι οι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες έτυχαν θετικής υποδοχής στη ΛΔ της Μακεδονίας και στη μεγάλη πλειοψηφία τους εντάχθηκαν κοινωνικά και οικονομικά στην ντόπια κοινωνία, αρκετοί εξ αυτών εξακολουθούσαν να θεωρούν την παραμονή τους στη Γιουγκοσλαβία ως προσωρινού χαρακτήρα. Αυτό τους οδήγησε, ακόμα τη δεκαετία του '50, να αρνούνται τη γιουγκοσλαβική υπηκοότητα. Σύμφωνα με επίσημες μακεδονικές εκθέσεις, ακόμα το 1952 το 25–30 % των Σλαβομακεδόνων σκέπτονταν τον επαναπατρισμό τους στην Ελλάδα. Μόνο κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '50 εγκατέλειψαν αυτές τις σκέψεις κι άρχισαν να αποδέχονται την ιδέα μιας μόνιμης εγκατάστασης στη ΛΔ της Μακεδονίας. Σε αυτό διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο η δημιουργία και διάδοση της σλαβομακεδονικής ιστορίας ως τμήματος της εθνικής μακεδονικής ιστορίας, η οποία αποτέλεσε έναν από τους πυλώνες της ελληνο-γιουγκοσλαβικής διαφοράς για την ερμηνεία της ιστορίας και ένα μόνιμο εμπόδιο στην περαιτέρω ανάπτυξη των διμερών σχέσεων.⁷³

Οι σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου

Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου είχαν ουσιαστικά παγώσει εξαιτίας της υποστήριξης που παρείχε ο Τίτο στο ΚΚΕ. Μετά το ξέσπασμα του τελευταίου γύρου του Εμφυλίου Πολέμου ο Τίτο παρείχε στο ΚΚΕ όχι μόνο υλική βοήθεια αλλά και βάσεις στο γιουγκοσλαβικό έδαφος. Η ύπαρξη της κομμούνας στο Μπούλκες, η διαπλοκή του ΝΟΦ με τη ΛΔ της Μακεδονίας και το Βελιγράδι, καθώς και οι δηλώσεις για υποστήριξη της «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα δεν άφησαν αδιάφορους τους πολιτικούς εκπροσώπους της Αθήνας. Περίπου 25.000 Έλληνες κομμουνιστές βρισκόνταν στη Γιουγκοσλαβία, ενώ τα σύνορα της χώρας με την Ελλάδα είχαν καταστεί διάτρητα. Η διαρκώς αυξανόμενη ένταση μεταξύ των δύο χωρών οδήγησε την Αθήνα να επιδώσει το Δεκέμβριο του 1946 επανειλημμένα διαβήματα στον ΟΗΕ σχετικά με γιουγκοσλαβικές παρεμβάσεις στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών πρόβη στη σύσταση ειδικής επιτροπής για την εξέταση των μεθοριακών επεισοδίων, ωστόσο η διαφορετική προσέγγιση των εκπροσώπων των δύο ψυχροπολεμικών στρατοπέδων στην υπόθεση δεν οδήγησε σε οποιαδήποτε συμπεράσματα. Γι' αυτό το λόγο η Ουάσιγκτον απευδύνθηκε στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, η οποία τον Οκτώβριο του 1947 αποφάσισε την εξέταση της «ελληνικής υπόθεσης» με τη δημιουργία νέας *Ειδικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια* (*United Nations Special Committee on the Balkans*, UNSCOB). Μετά την επιχείρηση απομάκρυνσης των Ελληνόπουλων

72 Kofos (1964: 200), Michailidis (2009: 79).

73 Ο Μιχαηλίδης επικεντρώνει την προσοχή του ειδικά σε ορισμένες πλευρές της διαδικασίας ένταξης: σπουδές, κατοικία, κοινωνικά επιδόματα. Michailidis (2009: 79–81).

η UNSCOB ασχολήθηκε και με αυτό το θέμα. Η δραστηριότητα της UNSCOB ωστόσο περιορίστηκε σημαντικά από το γεγονός ότι οι γείτονες της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένης της Γιουγκοσλαβίας, δεν επέτρεψαν την είσοδο των παρατηρητών στα εδάφη τους. Η αποστολή της UNSCOB έληξε επίσημα το καλοκαίρι του 1951, οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις όμως σε σημαντικό βαθμό διευθετήθηκαν ήδη νωρίτερα.⁷⁴

Μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν το Βελιγράδι περιόρισε σημαντικά τη βοήθειά του προς τους Έλληνες κομμουνιστές και το καλοκαίρι του 1949 έκλεισε οριστικά τα ελληνο-γιουγκοσλαβικά σύνορα, γεγονός που είχε άμεσες συνέπειες στην ήττα του ΔΣΕ. Η Γιουγκοσλαβία όμως επέμεινε στο αίτημα αναγνώρισης «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα, με δικαιώματα και αυτονομία που θα εγγυούνταν οι υπερδυνάμεις μαζί με τον ΟΗΕ. Το αίτημα θεωρήθηκε απαράδεκτο εκ μέρους της Αθήνας και οποτεδήποτε το Βελιγράδι επανερχόταν σε αυτό, επακολούθουσαν σοβαρές επιπλοκές στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις. Οι συνέπειες της απομόνωσης της Γιουγκοσλαβίας εκ μέρους της *Κομμιντέρν* έπαιξαν σημαντικό ρόλο και γι' αυτό ο Τίτο αποφάσισε να αποσύρει το αίτημα από το προσκήνιο, αποκαθιστώντας τις διπλωματικές σχέσεις με την Αθήνα. Μολονότι η γιουγκοσλαβική πλευρά δεν απέσυρε το αίτημά της για τη μειονότητα, η ελληνική και η γιουγκοσλαβική Πρεσβεία άρχισαν να λειτουργούν περί τα τέλη Δεκεμβρίου 1950 και οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών εισήλθαν σε νέο στάδιο.⁷⁵

Σημαντική βελτίωση στις διμερείς σχέσεις σημειώθηκε το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '50 σε σχέση με την επίλυση των προβλημάτων ασφαλείας που αντιμετώπιζε η Γιουγκοσλαβία. Συνέπεια των τεταμένων σχέσεων του Βελιγραδίου με όλους τους γείτονές του, προέκυψε η ανάγκη εξόδου της Γιουγκοσλαβίας από την απομόνωση. Το 1952 το Βελιγράδι εκδήλωσε την ετοιμότητά του να υπερασπίσει τα νότια σύνορά του, γεγονός που ερμηνεύτηκε ως έμμεση απόρριψη εδαφικών διεκδικήσεων στην ελληνική Μακεδονία. Ακολούθησαν αμοιβαίες ανταλλαγές ανωτάτων στρατιωτικών παραγόντων στην Αθήνα και στο Βελιγράδι, οι οποίες ένα χρόνο αργότερα ολοκληρώθηκαν με την ελληνική αναγνώριση της γιουγκοσλαβικής ελεύθερης ζώνης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ταυτόχρονα Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν τριμερή *Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας* (1953) καθώς και *Συνθήκη Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας* (1954), οι οποίες οδήγησαν στην ίδρυση της λεγόμενης *Βαλκανικής Συμμαχίας*. Η αμοιβαία συνεργασία δεν διαταράχθηκε σημαντικά ούτε μετά την επαναφορά του θέματος της σλαβόφωνης μειονότητας εκ μέρους του Βελιγραδίου. Στη διεθνή σκηνή υπό την επιρροή αυτών των γεγονότων, τα οποία συνέπεσαν με τη λήξη της εποχής του σταλινισμού, άρχισε να γίνεται λόγος για στενότερες σχέσεις μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και της *Βορειοατλαντικής Συμμαχίας*. Ωστόσο ποτέ δεν υπήρξε επίσημη συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ Βελιγραδίου και ΝΑΤΟ.⁷⁶

Κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '50 υπό την επιρροή του Ψυχρού Πολέμου και του Κυπριακού, που οδήγησε στο πάγωμα των σχέσεων με την Τουρκία, το Βελιγράδι

74 Baerentzen (1987: 132–138).

75 Kofos (1964: 204–208).

76 Hatzivassiliou (2006: 36–42).

κατέστη *de facto* για την Αθήνα ο μοναδικός περιφερειακός σύμμαχος. Το ίδιο ίσχυε και για την Γιουγκοσλαβία, ειδικά μετά τα γεγονότα της Ουγγαρίας το 1956. Η ελληνο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση κορυφώθηκε στο μεταίχμιο της δεκαετίας του '50 και του '60. Πραγματοποιήθηκαν διμερείς επισκέψεις ανωτάτων στελεχών του Γενικού Επιτελείου, των επικεφαλής της διπλωματίας Καρντέλι και Αβέρωφ, ενώ ακολούθησε επίσκεψη του Τίτο στην Αθήνα και του Κωνσταντίνου Καραμανλή στο Βελιγράδι. Τελικά ακόμα και το βασιλικό ζεύγος της Ελλάδας πραγματοποίησε συμβολική επίσκεψη στο νησάκι Μπριόνι, θερινό θέρετρο του Τίτο. Τον Ιούνιο του 1959 οι υπουργοί Εξωτερικών της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας υπέγραψαν στην Αθήνα πακέτο ένδεκα διμερών συμφωνιών για υποθέσεις που αφορούσαν σε διασυνοριακές επαφές, τουρισμό, καταβολή αποζημιώσεων για τις ελληνικές περιουσίες που εθνικοποιήθηκαν στη Γιουγκοσλαβία, καθώς και για την οικονομική, τεχνική και ενεργειακή συνεργασία.⁷⁷

Ωστόσο σε τακτικά χρονικά διαστήματα επανεμφανιζόταν το *Μακεδονικό Ζήτημα*. Όταν τη δεκαετία του '60, συνέπεια της πολιτικής χαλάρωσης, ορισμένες Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες άρχισαν να απαιτούν μεγαλύτερη πολιτική αυτονομία, το μειονοτικό ζήτημα οδήγησε σε άλλη μια ελληνο-γιουγκοσλαβική κρίση. Σε αυτό το θέμα η ελληνική διπλωματία παρέμεινε ανυποχώρητη. Ο Καραμανλής επιπλέον γνώριζε ότι οποιαδήποτε υποχώρηση θα εξασθενούσε περαιτέρω την ήδη ασταθή θέση του στην ελληνική πολιτική σκηνή, ενισχύοντας την αντιπολίτευση. Γι' αυτό το λόγο στις αρχές του 1962 η Ελλάδα έθεσε τέρμα στη συμφωνία για τις διασυνοριακές επαφές. Η αμοιβαία διαφορά υποχώρησε προσωρινά την περίοδο της κουβανικής κρίσης. Μετά την εκλογική νίκη της *Ένωσης Κέντρου* του Γεωργίου Παπανδρέου επανήλθε σε ισχύ η συμφωνία για τις διασυνοριακές επαφές και κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στο Βελιγράδι το 1965 ο Παπανδρέου διεύρυνε τις συμφωνίες συνεργασίας στους τομείς της βιομηχανίας, του πολιτισμού και του τουρισμού. Όταν όμως το Βελιγράδι κατά τη διάρκεια της επίσκεψης επανέφερε το *Μακεδονικό*, ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν μπόρεσε να αντέξει τις πιέσεις της αντιπολίτευσης, οι οποίες οδήγησαν σε μια εσωτερική πολιτική κρίση συνέπεια της οποίας η κυβέρνησή του έπεσε.⁷⁸

Οι σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου από τον Απρίλιο του 1967 και για τα επόμενα χρόνια πάγωσαν μετά την εγκαθίδρυση της χούντας, η οποία υιοθέτησε μια έντονη αντισλαβική πολιτική. Αμέσως μετά το Βελιγράδι αποκατέστησε τις επαφές του με το ΚΚΕ, ενώ διατήρησε επαφές και με τους πρώην πολιτικούς εκπροσώπους της Ελλάδας στο εξωτερικό, τόσο με τον Καραμανλή όσο και με τον Ανδρέα Παπανδρέου. Μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 η *Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών* ανέπτυξε σχέσεις με την αναθεωρητική πτέρυγα του ελληνικού κόμματος.⁷⁹ Η Γιουγκοσλαβική πολιτική έναντι της ελληνικής δημοκρατικής αντιπολίτευσης κατά τη διάρκεια της χούντας αποδείχτηκε καθοριστική για τις σχέσεις των δύο χωρών στο διάστημα της μεταπολίτευσης. Από το 1976 επαναλήφθηκαν κανονικά οι διμερείς ανταλλαγές μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών εκπροσώπων των δύο

77 Iatrides (1968: 112–113).

78 Hatzivassiliou (2006: 114–116, 176–179).

79 Ristović (2008: 261–277).

χωρών. Περί τα τέλη της δεκαετίας του '70 το Βελιγράδι σύσφιξε περαιτέρω τις σχέσεις τους με το αντιπολιτευόμενο ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου. Ωστόσο οι σχέσεις αυτές δεν οδήγησαν αργότερα σε υπογραφή αμυντικού συμφώνου, ενώ η Γιουγκοσλαβία δίσταζε να υποστηρίξει την πολιτική των αδεσμεύτων που διακήρυττε ο Παπανδρέου.⁸⁰

Η δεκαετία του '80 επέφερε μια σημαντική τομή στη γιουγκοσλαβική και στην ελληνική πολιτική. Μετά το θάνατο του Τίτο η κυβέρνηση του Βελιγραδίου ενίσχυσε τις σχέσεις της με την *Ευρωπαϊκή Κοινότητα*.⁸¹ Από την άλλη πλευρά η Ελλάδα υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου και την υιοθέτηση της λεγόμενης βόρειας πολιτικής, αναζωογόνησε τις σχέσεις της με το Ανατολικό Μπλοκ και τη Μόσχα. Στην περιοχή των Βαλκανίων η Αθήνα μαζί με τη Σόφια, το Βουκουρέστι και το Βελιγράδι επιχείρησε να εγκαθιδρύσει μια ζώνη χωρίς πυρηνικά όπλα.⁸² Η μεγαλύτερη επιτυχία στα πλαίσια της διμερούς και πολυμερούς βαλκανικής συνεργασίας από τις αρχές της δεκαετίας του '40 μπορεί να χαρακτηριστεί η διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών τον Οκτώβριο του 1988 στο Βελιγράδι, στην οποία συναντήθηκαν οι επικεφαλής των διπλωματικών υπηρεσιών της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδας, της Ρουμανίας και της Τουρκίας. Τότε τέθηκε σε εφαρμογή η διαδικασία περιφερειακής συνεργασίας στους τομείς της οικονομίας, της βιομηχανίας, των συγκοινωνιών, του πολιτισμού και της ανθρωπιστικής βοήθειας. Ακολούθησαν ορισμένες ακόμα πολυμερείς συναντήσεις στις οποίες προτάθηκαν νέα σχέδια συνεργασίας. Αυτή η διαδικασία, η οποία χαρακτηρίστηκε *Διαδικασία βαλκανικής πολυμερούς συνεργασίας*, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Η συνάντηση του Οκτωβρίου 1990 στα Τίρανα εκτυλίχθηκε υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες και ενόψει των επερχόμενων γεγονότων στα Βαλκάνια, ειδικότερα στη Γιουγκοσλαβία, η περιφερειακή συνεργασία τα επόμενα χρόνια *de facto* παρέλυσε. Η συνάντηση της Σόφιας που είχε σχεδιαστεί για το 1991 δεν πραγματοποιήθηκε και η σταδιακή προσέγγιση επανήλθε μόνο μετά τη λήξη των γιουγκοσλαβικών πολέμων, οι οποίοι σήμαναν το τέλος της Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας.⁸³

Επίλογος

Μετά την πτώση της Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές μεταβολές σε ό,τι αφορά την ελληνική εγκατάσταση σε αυτές τις περιοχές, ωστόσο οι δημογραφικές μετρήσεις κατέγραψαν ορισμένες αλλαγές. Ενώ στη Σλοβενία και στην Κροατία Έλληνες δηλώνουν μόνο μερικές δεκάδες άτομα (54 και 50 αντίστοιχα),⁸⁴ στη Σερβία η επίσημη απογραφή του 2002 κατέγραψε 572 Έλληνες.⁸⁵ Παρά ταύτα το Βελιγράδι

80 *Yugoslav Party Secretary to Visit Athens, 25 September 1978* [online].

81 Šesták et al. (1998: 553).

82 *Yugoslavia and 'A Nuclear-Free Zone' in the Balkans, 14 May 1982* [online].

83 Sotiropoulos – Veremis (2001: 13).

84 *Number of ethnic Greeks (most recent) by country* [online].

85 Στο ίδιο. Το Εθνικό Συμβούλιο της ελληνικής μειονότητας στη Σερβία το 2007 ανέφερε πως στη Σερβία ζούσαν 4.500 άτομα ελληνικής καταγωγής. Βλ. *Network of Committees for Human Rights in Serbia (CHRIS), Serbia*.

αναγνωρίζει υποδειγματικά στους Έλληνες δικαιώματα εθνικής μειονότητας. Εκτός από το Εθνικό συμβούλιο της ελληνικής μειονότητας (*Nacionalni savet grčke nacionalne manjine*), το οποίο ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 2004,⁸⁶ στη Σερβία δραστηριοποιείται και ο Σύλλογος Ελλήνων της Σερβίας – Ρήγας Φεραίος (*Udruženje Grka u Srbiji – Riga od Fere*) με 1.615 μέλη⁸⁷ καθώς και η Εταιρεία σερβο-ελληνικής φιλίας (*Društvo srpsko-grčkog prijateljstva*) η οποία φέρεται να διαθέτει δύομισι χιλιάδες μέλη.⁸⁸

Αρκετά διαφορετική είναι η κατάσταση στη σημερινή Δημοκρατία της Μακεδονίας, την οποία η ελληνική διπλωματία εξακολουθεί να χαρακτηρίζει Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (The former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM), η οποία μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας σε σημαντικό βαθμό απάλλαξε τις σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου από το λεγόμενο Μακεδονικό. Υπό τις παρούσες συνθήκες στο νομικό καθεστώς της FYROM δεν μπορούμε να βρούμε μια διμερή ή πολυεθνική συμφωνία που θα δήλωνε την παρουσία ελληνικής μειονότητας στη Δημοκρατία της Μακεδονίας. Το προσέμιο του Συντάγματος του 1991 αναφέρει ρητά την ύπαρξη Αλβανών, Τούρκων, Βλάχων και Ρομά, ωστόσο δεν κατονομάζει Έλληνες.⁸⁹ Ορισμένοι Έλληνες εθνικιστές εξακολουθούν να ισχυρίζονται ότι οι Έλληνες και οι Έλληνες Βλάχοι αριθμούν περίπου 200.000 κατοίκους στη σημερινή Δημοκρατία της Μακεδονίας. Αυτό το στοιχείο είναι πολύ κοντά με τον ισχυρισμό μυστικής έκθεσης της ελληνικής στρατιωτικής κατασκοπείας η οποία το Μάιο του 1991 έκανε λόγο για 240.000 άτομα με καθαρά ελληνικό φρόνημα τα οποία ζούσαν στη Δημοκρατία της Μακεδονίας. Επίσημος αποδέκτης της έκθεσης αυτής κατέστη το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς και η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Μητσotάκη.⁹⁰ Το ελληνικό Προξενείο στα Σκόπια κατέγραψε στην απογραφή του 2002 περίπου 400 Έλληνες εγκατεστημένους στη Δημοκρατία της Μακεδονίας, στην πλειοψηφία τους εμπόρους και επιχειρηματίες. Σε ό,τι αφορά το θέμα της εθνικής αυτοδιάθεσης και των συναφών πολιτικών αιτημάτων, δεν υπάρχει σήμερα στη Δημοκρατία της Μακεδονίας ομάδα ή σύλλογος Ελλήνων που να διεκδικεί μειονοτική προστασία.⁹¹

Κι ενώ μέχρι σήμερα η παρουσία των Ελλήνων στα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας δεν έπαυσε, δεν μπορεί να γίνει λόγος για συνεχή ύπαρξη εθνικής μειονότητας. Αντιθέτως μετά την ίδρυση της ανεξάρτητης Γιουγκοσλαβίας δεν δημιουργήθηκε καμία αυτόνομη ομάδα Ελλήνων, με εξαίρεση την ολιγοετή δραστηριότητα της ελληνικής πολιτικής

Alternative Report submitted pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. September, 2007 [online], 7.

86 *Nacionalni savet grčke nacionalne manjine* [online].

87 *Network of Committees for Human Rights in Serbia (CHRIS), Serbia. Alternative Report submitted pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. September, 2007* [online], 85.

88 *Ethnic Minorities in Serbia. An overview. February 2008* [online].

89 Milosavljeski (2004).

90 Michas (2002: 54).

91 Ελένη Πέτροουλα, ελληνικό διπλωματικό γραφείο στα Σκόπια, ηλεκτρονική απάντηση σε ερώτηση της αρθρογράφου, 24 Αυγούστου 2012.

προσφυγιάς, η οποία συμπεριλάμβανε και άτομα που δεν ήταν πολιτικοί πρόσφυγες, ωστόσο η ύπαρξή της προκαθορίστηκε από τις εξελίξεις του Εμφυλίου. Μετά το σχίσμα Τίτο – Στάλιν από τους πρόσφυγες αφαιρέθηκαν τα προνόμιά τους και στην περίπτωση που παρέμειναν στη Γιουγκοσλαβία (στην πλειοψηφία τους ως σλαβόφωνη προσφυγιά), λόγω και των πιέσεων του περιγύρου, απώλεσαν τα εθνικά τους χαρακτηριστικά. Από την άλλη πλευρά μπορούμε να παρατηρήσουμε μια συνέχεια στις διπλωματικές σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου, οι οποίες δεν διακόπηκαν ούτε την περίοδο του Εμφυλίου, κατά τη διάρκεια του οποίου και ο Τίτο υποστήριζε ενεργά το ΚΚΕ μέχρι το 1948, παρά τις έντονες αντιδράσεις της Αθήνας. Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας η Σερβία απαλλάχτηκε από το *Μακεδονικό Ζήτημα* και ακόμα στην περίοδο των Γιουγκοσλαβικών πολέμων οι σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου παρέμειναν φιλικές.

Βιβλιογραφία

- Λαγάνη, Ει. 1996. *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1949–1953. Μια κριτική προσέγγιση.* Αθήνα.
- Μαραντζίδης, Ν. 2010. *Η ιστορία του ΔΣΕ.* Αθήνα.
- Μητσόπουλος, Θ. 1979. *Μείναμε Έλληνες. Τα σχολεία των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες.* Αθήνα.
- Μιχαηλίδης, Ι. Δ. 2001. Ανθρωπισμός και πολιτική: τα «παιδιά του Παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948–1954, *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 12–13, 209–220.
- Μιχαηλίδης, Ι. Δ. 2005. Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (1944–1954). In Ε. Βουτυρά – Β. Δαλκαβούκης – Ν. Μαραντζίδης – Μ. Μποντίλα (επιμ.), *«Το όπλο παρά πόδα». Οι πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη.* Θεσσαλονίκη, 31–44.
- Παπανδριανός, Ι. 1993. *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18^{ος}–20^{ός} αιώνας).* Θεσσαλονίκη.
- Σφέτας, Σ. 1996. *Ανεπιθύμητοι σύμμαχοι και ανεξέλεγκτοι αντίπαλοι: οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του Εμφυλίου (1946–1949).* Θεσσαλονίκη.
- Baerentzen, L. 1987. The ‘Paidomazoma’ and the Queen’s Camps. In L. Baerentzen – J. O. Iatrides – O. Smith (eds.), *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945–1949.* Copenhagen, 127–158.
- Banac, I. 1995. The Tito-Stalin Split and the Greek Civil War. In J. O. Iatrides – L. Wrigley (eds.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and Its Legacy.* Pennsylvania, 258–273.
- Bataković, D. 2006. A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective, *Balkanica* 36, 113–128.
- Boeschoten, R. Van 2005. «Ενότητα και Αδελφότητα». Σλαβομακεδόνες και Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη. In Ε. Βουτηρά – Β. Δαλκαβούκης –

- N. Μαραντζίδης – Μ. Μποντίλα (επιμ.), «Το όπλο παρά πόδα». Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη. Θεσσαλονίκη, 45–72.
- Brown, K. 2003. *The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*. Princeton.
- Cowan, J. K. (ed.) 2000. *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*. London.
- Danforth, M. L. – Boeschoten, R. Van 2011. *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*. Chicago.
- Hatzivassiliou, E. 2006. *Greece and the Cold War: Front Line State, 1952–1967*. London.
- Hradečný, P. et al. 1998. *Dějiny Řecka*. Praha.
- Hradečný, P. 2000. *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*. Praha.
- Iatrides, J. O. 1968. *Balkan triangle. Birth and Decline of an Alliance Across Ideological Boundaries*. Paris.
- Kadlecová, L. 2012. „Těšili jsme se, že unikneme válce.“ Děťtí uprchlíci na trase Řecko – Československo. In K. Králová – K. Tsivos (eds.), *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha, 91–110.
- Karakasidou, A. 1993. Fellow Travellers, Separate Roads: The KKE and the Macedonian Question, *East European Quarterly* 27, 453–477.
- Kofos, E. 1964. *Nationalism and Communism in Macedonia*. Thessaloniki.
- Kofos, E. 1995. The Impact of the Macedonian Question on the Civil Conflict in Greece, 1943–1949. In J. O. Iatrides – L. Wrigley (eds.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and Its Legacy*. Pennsylvania, 274–318.
- Koltsidas, A. M. 2008. *Greek education in Monastir – Pelagonia. Organisation and Operation of Greek Schools, Cultural Life*. Thessaloniki.
- Králová, K. – Tsivos, K. 2012. „Všichni do války! Vše pro vítězství!“ Občanská válka a počátky řecké emigrace. In K. Králová – K. Tsivos (eds.), *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha, 24–54.
- Mackridge, P. – Yannakakis, E. (eds.) 1997. *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*. Oxford.
- Michailidis, I. D. 2009. Searching for a Motherland: Slav-Macedonian Political Refugees in the People’s Republic of Macedonia (1944–2003). In D. Tziouvas (ed.), *Greek Diaspora and Migration since 1700: Society, Politics and Culture*. Farnham, 73–82.
- Michas, T. 2002. *Unholy Alliance: Greece and Milošević’s Serbia*. College Station, Texas.
- Richter, H. 1985. *British Intervention in Greece. From Varkiza to Civil War, February 1945 to August 1946*. London.
- Ristović, M. 2000. *A Long Journey Home: Greek Refugee Children in Yugoslavia 1948–1960*. Thessaloniki.
- Ristović, M. 2006. *Το πείραμα Μπούλκερ: «Η Ελληνική Δημοκρατία» στη Γιουγκοσλαβία 1945–1949*. Θεσσαλονίκη.

- Ristović, M. 2008. Yugoslavia and Greek Political Emigration during Military Dictatorship, 1967–1974. In K. Svolopoulos – K. E. Botsiou – E. Hatzivassiliou (eds.), *Konstantinos Karamanlis in the Twentieth Century I*. Athina, 261–277.
- Roudometof, V. 1996. Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question, *Journal of Modern Greek Studies* 14.2, 253–301.
- Rychlík, J. – Kouba, M. 2003. *Dějiny Makedonie*. Praha.
- Smith, O. 1996. History Made to Fit All Occasions: the KKE View of the December Events, *Journal of the Hellenic Diaspora* 22, 57–68.
- Sobolevski, M. 2000. Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara-istoričara* 2, 396–410.
- Sotiropoulos, D. A. – Veremis, T. 2001. *Is Southeastern Europe Doomed to Instability? A Regional Perspective*. London.
- Stojanović, M. 1996. Počeci nastave grčkog jezika kod Srba, *Balkanica* 27, 263–271.
- Stojković, L. 1952. *National minorities in Yugoslavia*. Beograd.
- Šesták, M. et al. 1998. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha.
- Tsivos, K. 2012. *Řecká emigrace v Československu (1948–1968). Od jednoho rozštěpení k druhému*. Praha.
- Vervenioti, T. 2010. The Children of the Greek Civil War. Saved or Kidnapped?, *Studia Territorialia: Acta Universitatis Carolinae – Supplementum* I.1, 117–136.
- Winnifrieth, T. J. 2002. Vlachs. In R. Clogg (ed.), *Minorities in Greece. Aspects of a Plural Society*. London, 112–121.
- Yannakakis, I. 2004. Die griechischen Opfer des Kommunismus. In S. Courtois – N. Werth (eds.), *Das Schwarzbuch des Kommunismus 2. Das schwere Erbe der Ideologie*. München, 447–468.

Πηγές

Εθνικό Αρχείο Πράγας (NA Praha, fond 100/3 – MO ÚV KSČ), φάκελος 133, αρχ. μονάδα 526: το ακριβές περιεχόμενο της Εισήγησης και της Απόφασης της 7^{ης} Πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ στα τσεχικά.

Ηλεκτρονικές Πηγές

- Ethnic Minorities in Serbia. An overview. February 2008* [online]. Πρόσβαση από: <http://www.osce.org/serbia/30908> [15 Σεπτεμβρίου 2012].
- Milosavljeski, S. 2004. Minorities in Macedonia in the Political and Constitutional Acts: from the 1903 Krushevo Manifest to the 2001 Constitutional Amendments. *New Balkan Politics* 7–8 [online]. Πρόσβαση από: <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item.php?id=104&issue=1#.Un-P-CePCPM> [15 Σεπτεμβρίου 2012].

- Nacionalni savet grčke nacionalne manjine* [online]. Πρόσβαση από: <http://www.gnm.rs/o-nama> [15 Σεπτεμβρίου 2012].
- Network of Committees for Human Rights in Serbia (CHRIS), Serbia. Alternative Report submitted pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. September, 2007* [online]. Πρόσβαση από: http://www.minelres.lv/coe/report/ShadowReport_Voivodina_CHRIS.pdf [15 Σεπτεμβρίου 2012].
- Number of ethnic Greeks (most recent) by country. NationMaster* [online]. Πρόσβαση από: http://www.nationmaster.com/graph/peo_gre_dia_num_of_gre_in_all_cou_num_of_eth_gre-number-greeks-all-countries-ethnic [15 Σεπτεμβρίου 2012].
- Οι Ελληνικές παροικίες στις πρώην Γιουγκοσλαβικές χώρες* [online]. Πρόσβαση από: <http://www.fhw.gr/projects/migration/15-19/gr/v2/yugoslavia.html> [28 Ιουνίου 2012].
- Popolazione dell Impero otomano, 1911* [online]. Πρόσβαση από: <http://www2.units.it/storia/corsi/Dogo/tabelle/popolaz-ottomana1911.jpg> [28 Ιουνίου 2012].
- The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924). Avalon Project at Yale Law School on The Laws of War* [online]. Πρόσβαση από: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp [6 Ιουλίου 2012].
- Yugoslav Party Secretary to Visit Athens, 25 September 1978. HU OSA 300-8-3-11477. Open Society Archives at Central European University, Budapest* [electronic record, online]. Πρόσβαση από: <http://www.osaarchivum.org/greenfield/repository/osa:ec8da696-845b-4b10-b7e7-83014f6e7ee2> [16 Αυγούστου 2012].
- Yugoslavia and 'A Nuclear-Free Zone' in the Balkans, 14 May 1982. HU OSA 300-8-3-12028. Open Society Archives at Central European University, Budapest* [electronic record, online]. Πρόσβαση από: <http://www.osaarchivum.org/greenfield/repository/osa:43da2836-a179-4431-a06d-b989bad664b6> [16 Αυγούστου 2012].